

REFERAT DRA OLEGA MANDIĆA ZAVNOH-u O PUTOVANJU ISTROM (NA POČETKU 1944.)

Petar Strčić

1.

U Istri je potkraj 1943. glavna briga NOP-a bila posvećena sistematskom radu na oporavljanju od teških udaraca koje je zadao prodor Nijemaca poslije sloma fašističke Italije.¹ U uvjetima njemačkog terora,² pokušaja s ustaškom, četničkom, klerikalnom, bjelogardijskom, musolinijevskom i badoglijevskom propagandom i aktivnošću³ ponovo se širi oružana borba, organizira se rad partijskih organizacija (izabrano je nekoliko Okružnih komiteta i Oblasni komitet KPH za Istru), obnavlja se i proširuje mreža osnovnih jedinica organa nove, narodne vlasti, NOO-a (ojačana je, npr. uloga Pokrajinskog NOO-a), popunjavaju se redovi SKOJ-a (osnovan je, npr., i Oblasni odbor) itd.⁴ Čitavom razvoju NOP-a u Istri daje tada svojevrsan poticaj i jajačka potvrda povijesnih

---

¹ Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove. Beograd 1952, 297 i dalje, 304—306; Šime Balen, Istra u Narodno-oslobodilačkoj borbi. U knjižici: Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi. Propagandno odjeljenje Komande Jugoslavenske ratne mornarice. (Bez datuma i mjesta izdanja) str. 46; Ivan Brozina-Slovan, Put prve istarske brigade »Vladimir Gortan«, Narodnooslobodilačka borba Istre (1941—1945), I, Pula (bez oznake godine), 36—52; Oko Trsta, Beograd 1945, 405—406; Fabijan Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkoj borbi, Istorijski glasnik 1—2, Beograd 1957, 8 i d.; Herman Buršić — Mario Mikolić, Septembarski dani u Istri 1943. godine, Istarski mozaik 5—6, Pula 1965, 207—214; Vinko Antić, Prilog historiji političke borbe za Istru od 1943. do 1945, Istarski mozaik 1, Pula 1966, 1—10; isti, Narodnooslobodilačka borba Istre i Hrvatskog primorja i stvaranje 43 Divizije, u knjizi: Revolucionarna Istra. 10-godišnjica osnutka 43 Istarske divizije 1944—29 VIII—1954. Rijeka 1954, 38 i d.; isti, Istra i Slovensko primorje u Narodnooslobodilačkoj borbi, u knjizi: Istra i Slovensko primorje, Sarajevo 1954, 27; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, I, II izd. Vojnoistorijski institut, Beograd 1963, 569—572; isto, 2, Beograd 1958, 147—150; Prva njemačka ofenziva. Razvitak radničkog i antifašističkog pokreta u Istri. Glas Istre XVII, 1, Pula, Nova godina 1960, 8.

² Istra, n. dj., 306—308; Brozina-Slovan, n. dj., 88—89; Antić, Prilog; Mario Hrelja, Istra zavijena u crno. Ovih dana prije dvadeset godina. Glas Istre, XX, 41, Pula 11. oktobra 1963, 5.

³ Istra, n. dj., 310—311; Lazo Ljubotina, Narodnooslobodilačka borba i stvaranje narodne vlasti u Istri, Istarski zbornik I, Zagreb 1949, 139—140; Oko Trsta, n. dj., 399—400, 417—419; Tone Crnobori, Preporod hrvatskog školstva u Istri za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe, Zagreb 1963, 36—39; Trgo, n. dj., 9, 11.

⁴ Istra, n. dj., 309 i d.; Brozina-Slovan, n. dj., 38—84; Razvitak, n. dj., Glas Istre, br. 2—5, 8—29. siječnja, 5.

odluka ZAVNOH-a i SNOS-e da se Istra i ostala jugoslavenska područja, koja su bila dvadesetak godina okupirana od Italije, priključe novoj Jugoslaviji.⁵ Tu je odluku publicirao »Glas Istre« prvih dana 1944.⁶

Pokušaji Nijemaca da u siječnju 1944. ponove svoje relativno uspješne akcije iz prošlih mjeseci nisu uspjeli, što je odmah bilo očito;⁷ tada, naime, u Istri već djeluju dva novoformirana bataljona i nekoliko četa NOVJ-e, pa je najneposredniji rezultat ove neprijateljske ofenzive bio samo nov priliv boraca i formiranje još dvaju bataljona.⁸ Nakon toga slijedi početak mnogobrojnih ofenzivnih i defenzivnih akcija spomenutih bataljona i drugih oružanih jedinica NOVJ-e u Istri. Daljnje širenje i učvršćenje NOP-a na početku 1944. ogleda se i u mnogostranom radu Pokrajinskog NOO-a. Neobično se brzo širi i mreža nižih NOO-a, od seoskih do Okružnih, pa se pojavila potreba da se djelokrug aktivnosti Pokrajinskog NOO-a raščlani; on je u siječnju reorganiziran u Oblasni NOO, unutar kojega su osnovani posebni odsjeci.⁹ Istovremeno je postavljena čvrsta baza i za razvoj prosvjetnog rada; tako se — poslije niza samoinicijativno održanih tečajeva i povremenog, kratkotrajnog rada nekoliko škola na hrvatskom jeziku,¹⁰ nakon preko dva decenija prekida — sredinom veljače u Sv. Donatu pojavljuje i prva škola na materinjem jeziku većine stanovnika u Istri, koju je otvorio najviši organ narodne vlasti u Istri. Mučenička smrt prvog stalnijeg prosvjetnog radnika ove škole — gimnazijalca Vazmoslava Gržalje — nije mogla spriječiti daljnje jačanje prosvjetnog, a zatim i kulturnog rada.¹¹ U te, prve, mjesece 1944. pada i okupljanje naroda u radne brigade, koje su NOO-i osnivali u suradnji s AFŽ-om i USAOH-om.¹² Treba ukazati i na činjenicu da negativan odgovor CK KP Italije na proglas o priključenju Istre novoj Jugoslaviji, koji je stigao prvih dana 1944, nije mogao spriječiti ponovno obnavljanje pokreta u nekim dijelovima Istre, kao i njegov daljnji razmah u drugima: takav odgovor CK KP Italije nije mogao osujetiti ni sve veći priliv stanovništva Istre u redove NOVJ-e, i to ne samo Hrvata

⁵ Brozina-Slovan, n. dj., 81—83.

⁶ Br. 4, 1. siječnja 1944, u: Vinko Antić, »Glas Istre« 1943—1945, sv. 1, br. 1—14, kolovoz 1943 — 26. V 1944, Naučna biblioteka Rijeka I, preštampano iz »Vjesnika Historijskog arhiva — Rijeka VI—VII/1961—62 (1964), 47.

⁷ Zvane Črnja, Istra odgovara na teror Nijemaca pojačanom borbom. Glas Istre, br. 6, 27. siječnja 1944, u: Antić, Glas, n. dj., 57; Zvane Črnja, U krvi rođeno (Zapisi iz Istre), Matica hrvatska, Zagreb 1948, 188; Oslobođilački rat 2, n. dj., 148.

⁸ Istra, n. dj., 317 i d.; Brozina-Slovan, n. dj., 52 i d.; Antić, Narodnooslobodilačka borba, n. dj., 43—44; Trgo, n. dj., 11; Oslobođilački rat 2, n. dj., 148; Prvi partizanski bataljoni. Razvitak, n. d., Glas Istre, br. 6, 5. veljače 1960, 5.

⁹ Istra, n. dj., 325 i d.; Ljubotina. Narodnooslobodilačka borba, n. dj., 141; Trgo, n. dj., 12.

¹⁰ Crnobori, n. dj., 24 i d.; Tone Peruško, Nastava o zavičaju (Istra). Skripta. Pedagoške akademije 1, Pula 1966, 113; Izučavanje hrvatskog jezika na školski način predstavljalo je poseban doživljaj za sve, Glas Istre XXI, 16, Pula 10. aprila 1964, 5.

¹¹ Istra, n. dj., 326—327; Crnobori, n. dj., 31 i 35; Izučavanje, n. dj.; usp. i bilješku: Prva hrvatska škola u Istri poslije prekida od 20 godina, Glas Istre XVIII, 7, Pula, 17. veljače 1961, 5; Krešimir Topljak, Djelovanje kazališnih družina na području Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre u toku narodnooslobodilačke borbe, Riječka revija XIII, 1—2, 1964, 81 i d.

¹² Istra, n. dj., 328.

i Slovenaca već i pripadnika talijanske etničke manjine.¹³ Tako je do mjeseca travnja u redovima NOVJ-e bilo preko 4000 boraca iz Istre.¹⁴

U mjesecu travnju NOP je dosegao vrhunac svoje prve faze razvoja 1944. U to se vrijeme polet naroda dobrim dijelom usmjerio u pravcu stvaranja jedne jake vojne jedinice. Tako je tada snagama Istrana formirana i istarska brigada,¹⁵ nazvana imenom legendarnog Vladimira Gortana.¹⁶

2.

Razvoj situacije u Istri potkraj 1943. uglavnom se poklapao s prilikama u mnogim krajevima jugoslavenskih zemalja, a jasno je ulazio u osnovne ciljeve NOR-a i socijalističke revolucije. ZAVNOH-u nije promakla aktivnost u Istri,¹⁷ ne samo zbog osjetljivosti međunarodnog problema kakav je Istra opet postajala niti samo zbog nesuglasica s KP Italijom, već prvenstveno zbog neobičnog, totalnog učešća naših naroda i velike podrške koju su NOP-u poslije sloma glavnog njemačkog saveznika u Evropi pružili pripadnici talijanske etničke manjine u Istri. ZAVNOH se različitim kanalima informirao o događajima u Istri, na razne načine rukovodio ili koordinirao aktivnost, nastojao da što pravilnije iskoristi — po svome tadašnjem mišljenju — dotada malo iskorišteni privredni potencijal Istre za potrebe NOR-a i socijalističke revolucije u drugim našim krajevima itd. U takvim nastojanjima ZAVNOH se služio i posebnim emisarima, pa je jedan od tih bio i dr Oleg Mandić.

O. Mandić je rođen u Trstu, a do 1943. je veći dio njegova života bio vezan za Opatiju;¹⁸ od 1943. radio je u ZAVNOH-u zajedno sa svojim ocem.¹⁹ Iskristivši ovu okolnost, kao i činjenicu da je Mandić poznao istarske prilike, ZAVNOH ga je prvih dana 1944. uputio u Istru, pa je Mandić u njoj proveo gotovo dva mjeseca. Opsežan izvještaj koji je zatim podnio ZAVNOH-u u mnogom je mogao pridonijeti da najviše predstavničko tijelo hrvatskog naroda uoči svu kompleksnost problema u Istri. Pedantno, sistematski, upotrijebivši stručni način kod prikaza prilika u Istri prvih mjeseci 1943, Mandić je nastojao dati što precizniju sliku prilika; takav način pristupa predmetu svog promatranja, kao i neposredno učešće u razvojnom putu tog objekta daje Mandićevu izvještaju elemente elaborata. U nastojanju da pošteno i trijezno priđe ocjeni situacije koju je zatekao u Istri, Mandić je mjestimično pisao vrlo otvoreno i kritički; pokušao je čak izbjeći i svojim najsubjektivnijim osjećajima vezanosti za Istru, što, dakako, nije uspio prikriti. Međutim, ratne prilike u kojima se

¹³ Isto, 330. i d.

¹⁴ Fabijan Trgo, Istra u Narodnooslobodilačkom ratu, Enciklopedija Jugoslavije 4, Zagreb 1960, 398; U toku tri mjeseca 1944. godine stupilo u partizane 4156 boraca, Razvitak, n. dj., Glas Istre, br. 7, 12. veljače 1960, 5.

¹⁵ Brozina-Slovan, n. dj., 88 i d.; Istra, n. dj., 333 i d.; Antić, Narodnooslobodilačka borba, n. dj., 41 i d.

¹⁶ Tone Peruško, Vladimir Gortan, u knjizi: Vladimir Gortan simbol borbe i snage naroda Istre. Povodom godišnjice mučeničke smrti 17. listopada 1929. 17. listopada 1945. Rijeka 1945.

¹⁷ Istra, n. dj., 303 i d.

¹⁸ Miljenko Protega, Mandić Oleg, Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 7—8.

¹⁹ Mandić Ante, Enciklopedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 7.

kretao istarskim poluotokom i nenormalni uvjeti pod kojima se njegov »inspekcijski« put odvijao, doveli su do toga da je Mandić morao prenijeti ZAVNOH-u podatke, pa i glasine, koje su mu nadležni i nenadležni faktori uvjerljivo prezentirali, a koje on nije mogao promijeniti, niti je smatrao potrebnim da ih mijenja.

Po povratku svog sina dr Ante Mandić je uputio Oblasnom NOO-u slijedeće pismo, koje tretira probleme što ih je Oleg Mandić izložio u svom referatu:

»Dr Ante Mandić.

Oblasnom Narodno Oslobodilačkom Odboru
za Istru.

Tek danas primio sam Vaša pisma od 5. i 22. februara. Iskorištavam priliku da se jedan drug vraća u Istru pa Vam na brzu ruku odgovoram.

Također je moja želja da se podržava što tijesnija veza između Vas i mene. Radi toga potrebno je da me što češće i što detaljnije informirate o prilikama kod Vas i o tome kako se one mijenjaju, jer je to preduvjet za zastupanje onih mjera, koje su potrebne da se zadovolje istarske potrebe na način da postanu ostvariva zbilja i da postignu svoj cilj. A to naročito vrijedi u pogledu momentane vojničke situacije, tj. broja i raspodjele okupatorskih vojnih snaga u Istri.

Govoriti o nekoj istarskoj kancelariji u današnjim prilikama bilo bi pretjerano. Budući da su potrebe Istre vrlo hitne naravi, a ZAVNOH je preplavljen problemima iz svih krajeva Hrvatske, nakanio sam da zastupam istarske potrebe i da tražim ostvarenje onih mjera, koje su shodne da ih zadovolje. Svakako ja, kao stari političar, koji je radio na stvaranju jugoslavije pred 30 godina²⁰ i radi sada na njenoj izgradnji, smatram, da je suvišno opomena o tome da ta kancelarija ne smije provoditi politiku regionalnog istarskog patriotizma.

Zahtjevi, što ih postavljate, već su sadržani u izvještaju, što ga je moj sin podnio ZAVNOH-u. Što se tiče emigracije, koja još nije pristupila NOB-i i koja, kako izgleda, kibicira iz (prikrajka — precrtano; P. S.) daljine, valja biti na oprezu da se zajedno s njome ne uvuku u Istru reakcionarna strujanja, koja i bez toga počinju nadirati iz Slovenskog Primorja, potaknuta od onog dijela emigracije, koja se nalazi u Ljubljani. Svakako učinit će se izbor i ono što je uz našu borbu bit će pozvano i stavljeno Vama na raspolaganje.

Radi Vašega ravnanja prepisujem iz referata mog sina poglavlje o konkretnim mjerama, što ih on predlaže:²¹

Molim Vas da proučite ove predloge i da ih upotpunite, ako smatrate da je što-god ispušteno.

---

²⁰ Usp. Ante Mandić, Fragmenti za historiju ujedinjenja. Povodom četrdeset-godišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora. Prilozi novijoj jugoslavenskoj historiji 1, JAZU, Zagreb 1956.

²¹ V. to poglavlje u priloženom referatu O. Mandića. Dr Ante Mandić je ispustio iz tog poglavlja ovo: u rednom broju 1 posljednju rečenicu i imena i prezimena nabrajenih sedam lica; u rednom broju 9 posljednju rečenicu. Osim toga, u Mandićevu pismu citiraju se i 14. i 15. tačka iz XIII pogl. referata Olega Mandića:

»14. Što prije poslati Oblasnom NOO-u za Istru obveznice zajma, što ih je on zatražio.

15. Poslati Oblasnom NOO-u za Istru razne upute za poslovanje NOO-a u što većem broju primjeraka.«

U samom referatu nema tih tačaka; to se poglavlje u referatu završava tačkom 13, g.

Moj sin mi je pričao o požrtvovnosti, kojom vršite Vaše funkcije i opisao opasnosti, kojima se izlažete u Vašem radu. Uvjereni smo da takve prilike neće dugo trajati i da ćemo doskora zajedničkim silama u miru posvetiti se izgradnji naše Istre.

Uz drugarski pozdrav
Smrt fašizmu — sloboda narodu.
Položaj, 19. marta 1944.

Dr Ante Mandić²²

PS. Zavnoh je zadavljen zahtjevima brošura i novina. Uslijed pomanjkanja papira teško je udovoljiti potpuno svim zahtjevima, pa tako će biti — silom prilika — i u našem slučaju. Potrebe Istre su jako imperativne!

Izvolite s toga ventilirati mogućnost realizacije slijedećih ideja:

1) Da se iz Rijeke i Trsta prošverca veća količina papira za štampu na oslobođeni teritorij;

2) Mogućnost, da se gdjegod kod nas u šumi stvori konspirativna štamparija, koja bi radila za potrebe Istre;

3) Mogućnost, da se takova štamparija tj. strojevi i tipi, kupe negdje u Trstu, na Rijeci ili na Sušaku, ili pak drugdje, te ih prenese na to konspirativno mjesto.

4) Zavnoh bi Vam odmah stavio potrebna sredstva na raspolaganje.

Obveznice u lirskoj valuti su već štampane, potpisuju se i bit će Vam doskora dostavljene.

Ostajte mi zdravo!
S. F. — S. N.!

Dr Mandić

Oblasni N. O. O.
za Istru
Broj: 253/1944«

Uz taj dopis priložio je i Oleg Mandić ovo pismo²³:

Dr Oleg Mandić.

Drugu
Antonu Cerovcu²⁴
Dragi Tončiću,

Koristim se zgodnom prilikom da Ti napišem par riječi.

Na povratku od Vas prošao sam kotarevima Kras i Lovran, gdje sam prisustvovao sastancima Kotarskih NOO-a, koji su me u glavnom zadovoljili. Daljnje putovanje bilo je dosta pustolovno: morao sam čak u Sloveniju i proći ispod Karlovca da se prebacim na oslobođeni teritorij.

Iz priloženog pisma mog oca vidjet ćeš koje konkretne mjere predlažem da se zadovolje najhitnije potrebe. Sada se moj referat nalazi na proučavanju i nadam se da će biti konkretnih rezultata.

---

²² Pismo je pisano na pisačkoj mašini. Od potpisa (vlastoručan) dalje pisano je sve rukom.

²³ Pismo je pisano pisaćom mašinom, potpis vlastoručan. Pismo Olega i Ante Mandića nalaze se kod mene.

²⁴ Anton Cerovac, tada vijećnik u ZAVNOH-u i AVNOJ-u i tajnik Oblasnog NOO-a za Istru.

Ovdje moral je vrlo visok zahvaljujući pobjedama Crvene armije i Churchillovom govoru. Nadamo se da će u bliskoj budućnosti nastati takav položaj, koji možda neće značiti svršetak rata, ali bi za nas to mogao značiti, ako bi se Nijemci povukli sa Balkana.

Srdačno Te pozdravlja

Oleg

Smrt fašizmu — Sloboda narodu.

Položaj, 19. marta 1944.

Putovanje O. Mandića u Istru pridonijelo je još jačem učvršćenju postojeće veze između Oblasnog NOO-a za Istru i ZAVNOH-a, a također i odnosa između tog Odbora i obojice Mandića. Veze između Istre i obojice Mandića stalno su se razvijale, a čvrstoća tih kontakata napose se očitovala u rujnu 1944, kada je dr Ante Mandić bio izabran za prvog predsjednika Oblasnog odbora JNOF-a za Istru koji je okupio sve pristaše NOP-a u zajedničku političku organizaciju;²⁵ istovremeno je Mandić, uz druge ličnosti, zastupao Istru i kao vijećnik u ZAVNOH-u i u AVNOJ-u.

Referat Olega Mandića ZAVNOH-u prikaz je teškog vremena u kojem se našlo nacionalno i klasno heterogeno stanovništvo Istre. Očito je da su toga bili svjesni i članovi ZAVNOH-a koji su u proljeće 1944. čitali Mandićev referat; zbog toga sam u svojim bilješkama naročito i označio one riječi, rečenice i odjeljke referata, koje su ti članovi ZAVNOH-a potcrtavali. Mandićev će izvještaj kao povijesna građa — u konfrontaciji s drugim istodobnim izvorima — u mnogočemu pomoći razbistravanju ili lakšoj reviziji postojećeg shvaćanja o razvoju NOR-a i socijalističke revolucije u Istri potkraj 1943. i na početku 1944.

1.

Tajništvo br. 252²⁶

13. I 1944.

Okružnom narodno oslobodilačkom odboru

Hrv. Primorje

Upućujemo Vam druga Dr. Olega Mandića, suradnika ZAVNOH-a i poznatog javnog radnika iz Istre. Drug Dr. Mandić ići će u Istru da ispita tamošnje političke i ostale društvene prilike i da vodi akciju među narodom i odborima za Narodno oslobodilačku borbu. U prolazu kroz Vaše područje izađite drugu u svemu u susret. Ako je potrebno omogućite drugu Dr. Mandiću da izvjesno vrijeme dok mu se ne omogući prelaz u Istru proboravi i na Vašem teritoriju.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za tajništvo
(paraf)

---

²⁵ Trgo, Istra (IG), 14.

²⁶ Samo je broj napisan tintom. Ostali dio dopisa pisan je pisaćom mašinom; nalazi se u Arhivu Hrvatske, ZAVNOH I—9/429, kartica 1, list 1, originalna kopija.

2.

Dr. Oleg Mandić²⁷

Referat o mojem putovanju u Istru

Quis cito dat, bis dat.

13. januara t. g. dobio sam od ZAVNOH-a zadatak da krenem za Okružni NOO Hrv. Primorje i da ondje sačekam zgodnu priliku da se prebacim za Oblasni NOO Istra: tamo bih imao proboraviti izvjesno vrijeme u političkom radu oko organiziranja poslovanja NOO-a i razviđanja političkog položaja.²⁸

Stigavši u Okružni NOO za Hrv. Primorje, ustanovio sam na osnovi stečenih informacija da prebacivanje u Istru ne predstavlja nikakav osobito teški problem i da se Istra u tom pogledu nimalo ne razlikuje od drugog poluoslobođenog teritorija kao Posavina, Bjelovarski Okrug, Podravina itd.²⁹ Prebacio sam se u Kastavštinu preko Fužinskog punkta (Vrata) — Kastavskog punkta — Marčelji — punkt 1 (Škrapna).

Već prvi kontakti s narodom, s odbornicima i s političkim radnicima na terenu izazvali su u meni uvjerenje da su specifične potrebe Istre, što ih kasnije detaljnije izlažem, vrlo aktualne. Narod željno iščekuje da se njima udovolji, svijestan je toga da sve ono što se u tom pogledu dosada poduzelo sa strane odgovornih faktora nije doneslo nikakvih stvarnih rezultata.³⁰ Mnogo puta sam narod, izgubivši strpljivost, poduzima provizorne mjere da svojim primitivnim silama zadovolji te svoje opravdane želje. Ova neovisnost podiže njegovu samosvijest, ali zato (podri — precrtano; P.S.) uništava povjerenje u svrsishodnost središnje vlasti, čije postojanje on, tako rekući, ne osjeća.³¹ Istina, narod razumije da je mnogo propusta uvjetovano promjenljivošću vojne situacije, ali opet u svojoj potsvijesti egoistički bolno reagira na njih i nestrpljivo traži ono što mu je bilo uskraćeno kroz 25 godina, ono isto što mu već počinjnu nuditi fašizam i reakcija: štampu i škole na narodnom jeziku.³²

Što sam se više približavao Oblasnom NOO-u za Istru, to sam imao više prilika da ustanovim ispravnost mojeg uvjerenja. Zaključio sam da pošto poto valja poduzeti hitne mjere da se ovim opravdanim zahtjevima čisto duhovne, a nikako materijalne naravi barem djelomice što prije dođe u susret, prije nego li neprijateljska propaganda, koja radi vrlo vješto i aktivno³³ — moram nažalost istaknuti mnogo vještije i aktivnije od naše — ne iskoristi ovaj propust u svoju korist i ne unese zbrku u neizgrađeni politički mentalitet naroda. Zato sam odlučio da se što prije moguće vratim u sjedište ZAVNOH-a: moja savjest, prosuđivanje političkog položaja i osjećaj odgovornosti pred narodom, iz kojeg sam potekao, nalagali su mi da budem zastupnik istarskih potreba. Izvještaje nisam htio slati (iz — precrtano; P. S.) zbog ovih razloga:

²⁷ Referat se nalazi u Arhivu Hrvatske, Zagreb, ZAVNOH — 12/31, original s vlastoručnim potpisom, kartica 28, listova 29.

²⁸ Sa strane potcrtano plavom olovkom od »izvjesno« do »položaja«.

²⁹ Isto, od »ne predstavlja« do »Prebacio sam«.

³⁰ Isto, od »toga« do »rezultata«.

³¹ Potcrt. u tekstu od »svrsishodnost« do »osjeća«.

³² Isto, od »štampu« do »jezika«. — Uz taj odjeljak dodano je sa strane olovkom: »Razviti«. — V. Oko Trsta, 399—400, 417—419; Istra, n. dj., 310—311; Crnobori, Preporod, n. dj., 36—39; Trgo, Istra (IG), 9, 11.

³³ Potcrt. u tekstu od »neprijateljska« do »aktivno«.

1. Budući da kritiziram rad NOO-a i vojske, nije bilo uputno da ovaj povjerljivi izvještaj povjerim kuririma kad sam ustanovio da oni kraj svega ozbiljnog shvaćanja svoje dužnosti znadu dosta bezbrižno prelaziti preko opasnih mjesta;

2. Oblasni NOO za Istru također je slao izvještaje, koji, kraj mnoštva drugih problema, kojima je zaokupljen ZAVNOH, riskiraju ostati glas vapijućega u pustinji;

3. U tijesnoj suradnji s mojim ocem postoji veća vjerojatnost da ćemo postići neke stvarne rezultate, to više, ako se drži na umu da »dva loša ubiše Miloša«.

Razgovori s drugovima Cerovcem³⁴ i Hreljanovićem³⁵ iz Oblasnog NOO-a za Istru učvrstili su tu moju odluku, jer su se i oni postavili na moje stanovište.

Na povratku vraćao sam se drugom maršutom da mogu prisustvovati sastancima Kotarskih NOO-a Kras i Lovran,³⁶ na kojima sam dao potrebne direktive i ispravio neka kolebanja u pogledu integralnih primjena direktiva NOB-e. Održao sam u svemu desetak sastanaka i mitinga.

Rezimirajući: prošao sam kotarevima Kastav, Kras, sjevernim dijelom Lovranskog i istočnim Buzetskog kotara. Informacije, koje se tiče Južne i Zapadne Istre dobio sam od političkih radnika, koji su prošli onim terenima.

I. Opća politička i vojna situacija u Istri

Već prvi utisci pogledom na razvitak NOB-e uvjerali su me o tome da je istarski živalj ostao vjoran svojim slobodoljubivim tradicijama i da u njezgovoj potsvijesti prolaze učinci živčanog šoka, posljedice oštre njemačke reakcije. Ova je reakcija silovito skršila narodni ustanak, koji se spontano i primitivno organizirao bez ikakve znatnije podrške od strane oslobođenog teritorija: tako u selu Barbićima (Kotar Labin) bili su streljani listom svi muškarci. Taj živčani šok bio je dubok i jak. Narod, za kojega — osim lijepih riječi — nisu ništa učinile razne srpske reakcionarne vlade, niti hrvatske stranke raznih nijansa počevši od HSS-a i SDS-a pa preko klerikalaca i frankovaca do žapovaca, već su ga sve sjedinjenim silama prepustile samome sebi, septembra 1943. ustao je žarko i poletno. Mislio je da je konačno poslije dugih vijekova ropstva došla sloboda. To je dublje bilo razočaranje poslije njemačke reakcije. Povratak u ropstvo pričinio mu se još crnijim i tužnijim, izgubio je povjerenje u NOP,³⁷ koji ga je prepustio samome sebi, bolno je osjećao odsustvo vojnih kadrova i nesposobnost onih, koji su bili poslani u Istru i koji su ga naveli na to da frontalno juriša na njemačke tigrove,³⁸ naoružan samo ručnim bombama, i da trpi velike gubitke. Narod je potsvijesno osjećao da je izvršio svoju dužnost spram svoje narodnosti sačuvavši samo svojim vlastitim snagama svoj narodni

---

³⁴ V. bilj. 24.

³⁵ Potcrt. u tekstu »Cerovcem i Hreljanovićem«. — Ne znam da li autor misli na člana Oblasnog NOO-a Teodora (Istra, n. dj., 311 i d.) ili na Vladu Hreljanovića, koji je upravo tada stigao u Istru.

³⁶ V. u uvodu citirano pismo O. Mandića A. Cerovcu.

³⁷ Potcrt. u tekstu od »izgubio« do »NOP«.

³⁸ Sa strane potcrt. od »kadrova« do »tigrova«.

individualitet protiv neprekidnog 25-godišnjeg fašističkog terora i ustavši na oružje u historijski povoljnom času. Isto je tako osjećao da nisu bile ispunjene obaveze, koje su iz tih činjenica proizlazile za već oslobođeni dio hrvatskog naroda spram Istre.

Već početkom 1942. moj otac i ja predvidjeli smo razvitak događaja u Istri za slučaj eventualne kapitulacije Italije i poručivali smo preko O. K. za Hrv. Primorje našem vodstvu da će se (u ča — precrtano; P.S.) Istrani u času sloma Italije listom dignuti i stati na oružje, da za taj čas treba spremi vojničke i političke kadrove od Istrana, koji se već nalaze u NOB-i; ovi će kadrovi primijeniti³⁹ svoje političko i vojno iskustvo na prilike u Istri i stvorit će kostur istarskih vojnih jedinica i narodne vlasti. Od svega toga nije bilo ništa! Čuo sam da se sprema istraga radi sporazuma, što su ga u Šaršonima sklopili drug Širola, komandir . . . brigade i general Martorelli o čuvanju reda u Liburniji, radi sporazuma, koji je imao dalekosežni politički utjecaj na talijansku manjinu u onom kraju.⁴⁰ Glavni je (razlog — precrtano; P. S.) povod istrage (dodano tintom; P. S.) da se (taj — precrtano; P. S.) sporazum, ako se ga već moralo sklopiti, nije smio biti potpisan s gen. Martorelijem, koji je fašist i skvadrast. Kad se već ljudi hoće baviti tricama, i buđenjem mrtvih i procesiranjem onih, koji u momentima uzbuđenosti i žurbe prevrata nisu znali naći dovoljno vremena da prouče političku genealogiju svih talijanskih oficira u Liburniji, mislim da je u interesu ustanovljivanja historijske odgovornosti pojedinaca pred narodom od mnogo većeg zamašaja istraga o tome zašto se nije ništa radilo u smislu onih predviđanja, što smo ih svojevremeno dali. Rezultati takve istrage dali bi moralnu zadovoljštinu narodu, koji je svijestan toga da se ga ostavilo bez kompetentnog vodstva i da je radi toga morao podnesti mnogo nepotrebnih žrtava. Štaviše on se boji da bi se to moglo još jedamput ponoviti.⁴¹

Narod u Istri slabo je upućen u historiju NOB-e i ne zna za ogromne žrtve, što su ih podnijeli hrvatski i srpski narod s ove strane Riječine; ondje gdje još nije stupila noga političkog radnika, uopće je ne pozna. AVNOJ, ZAVNOH, NK itd. magloviti su, neodređeni pojmovi, koje mu nitko ne tumači. Sami odbornici⁴² nisu s njima na čistu, dok politički radnici, koji dolaze s oslobođenog teritorija polaze s pogrešnog stanovišta da je narod u Istri isto tako prosvijetljen kao i ovdje pa se bave političkom abecedom NOB-e. Unatoč tome narod je dušom i tijelom uz NOB-u.⁴³ Jedan politički radnik pričao mi je da je u nekoliko zabitnih sela Moščeništine (Kotar Lovran), u kojima je bio prvi politički radnik, koji je tamo stupio na teren, našao u narodu ono autogeno naziranje: Svi smo komunisti i svi listom prijanjamo uz NOB-u, ali za nas NOP tek je neka vrst provizorija, poslije kojega mora doći do spajanja s Rusijom.

U svom zalaganju za NOB narod u Istri pokazuje koji put previše opreza, što se većinom tumači pasivnošću, ličnim egoizmom i apatijom. On ne voli pisati (po zidovima — precrtano: P. S.) parole po zidovima⁴⁴ svojih kuća, u

³⁹ Isto, od »Istrani« do »primijeniti«.

⁴⁰ Zasada ne mogu preciznije komentirati taj sporazum niti posljedice do kojih je došlo nakon njega.

⁴¹ Sa strane potcrt. od »nije ništa« do »ponoviti«.

⁴² Isto, od »žrtve« do »odbornici«.

⁴³ Potcrt. u tekstu od »Unatoč« do »NOB-u«.

⁴⁴ Sa strane potcrt. od »U svom« do »pozidovima« i dodani »?!«

nekim krajevima Zapadne i Južne Istre, poglavito u blizini neprijateljskih uporišta, boji se primati partizane u kuće da tamo prenoće, ne voli kada vojska vrši akciju blizu njegovog sela, jer se boji neprijateljskih represalija. Ali to sve nije smetalo Brgdudcu, siromašnom selu u Istarskom Krasu, čije stanovništvo većinom živi od pravljenja drvenog ugljena, što ga danas ne može nikome prodavati, da je prilikom zadnje neprijateljske ofenzive u toku jednog dana dalo vojsci, koja se povlačila, dva puta po 850 obroka, ne vodeći računa o jedinicama što ih stalno prehranjuje: nekoji pojedinci su u svojoj požrtvovnosti išli tako daleko da su sami sebe ekonomski upropastili da pomognu vojsci.⁴⁵

Krivo tumačenje pobuda, koje navode narod na preveliki oprez, prouzrokuje mnogo puta sukobe između vojske i političkih radnika s jedne strane, odbornika i naroda s druge. Prvi polaze sa stanovišta, koje je u glavnom tačno: kad su Kordun, Lika, Banija, Bosna, Srbija i Crna Gora podnesli toliko žrtava i kroz 2 i pol godine snosili čitav teret NOB-e, onda je ispravno da i Istra podnese slične žrtve. To je stanovište, što sam ga zauzeo na sastancima. Ne poznavajući prilike, vojnički i politički faktori i prečesto zaboravljaju da je Istra kroz 25 godina podnosila velike materijalne i moralne žrtve, da je cvijet njezinog življa morao emigrirati ako se nije htio podvrći neprestanim progona, konfinacijama, zatvorima, da je njezino momentano blagostanje plod sretne konjunktura, nastale nestankom onih faktora, koji su je ekonomski iskorištavali, da je narod duhovno umoran od duge borbe protiv fašističkog terora, da se još uvijek nalazi pod utjecajem psihičkog šoka, nastalog uslijed njemačkih progona, da mora ponovno steći povjerenje u svoje vodstvo i da želi da nakon 30 godina neprekidnih trzavica može već konačno uživati nešto mirnog života.⁴⁶

Sa propagandnog stanovišta što više produbljivati temu o potrebi žrtava, ali od taktike vodstva ovisi kako će se raditi na način da se narodu prištedi što više žrtava. A te taktike⁴⁷ i taktičnosti nema uvijek! Dogodio se ovaj slučaj. Najglavniji punkt, preko kojega se vrši čitav promet Istre s oslobođenim teritorijem, bio je dosta nesretno izabran u neposrednoj blizini sela Škrapne (Kotar Kastav):⁴⁸ on se nalazio ispod jednog vrha, oko kojega su se omotale 4 ceste. Nijemci su nešto naslutili i 23. januara započeli su akciju protiv ove zone, u kojoj smo mi sjedili kao u mišolovci. Srećom za punkt i za nas, Nijemci se nisu usudili zaći u šumu, već su se ograničili na to da sa ceste pucaju u opkoljenu zonu i da u Škrapnu zapale dva štaglja, u kojima su našli tragove partizanskog noćenja. Drugog je dana punkt bio prenesen više, u šumu Lisinu 3/4 sata daleko od ceste: u 3 sata požrtvovnog rada jedna radna grupa potpuno je izgradila i uredila novu baraku. Slučajno je selom prolazio komandant punktova: doznajući što se dogodilo, pred odbornicima počeo se ljutiti da zašto se preneslo punkt dalje od sela, neka on samo ostane u njegovoj blizini pa ako ga Nijemci pronađu neka samo spale selo: U Hrvatskoj ima dosta popaljenih sela tako da⁴⁹ jedno više ili manje ne igra nikakve uloge. Ne treba spominjati da je (učinak — precrtano; P. S.) ovaj ispad porazno djelovao na narod u Škrapni.

⁴⁵ Usp. Istra, n. dj., 312.

⁴⁶ Velika pomoć naroda Istre u hrani postradalim krajevima Hrvatske. Razvitak, n. dj., Glas Istre, br. 8, 19. veljače 1960, 5.

⁴⁷ Sa strane potcrt. od »Sa« do »taktike«.

⁴⁸ Usp. Zvane Črnja, Staze na granici. U krvi, n. dj., 22—26.

⁴⁹ Sa strane: »!«

Ovakvo sam stanovište opazio još nekoliko puta. U ovom specifičnom slučaju najmanje što mu se može prigovoriti je to da nije logično. Ako bi Nijemci pronašli punkt, promet između oslobođenog teritorija i Istre bio bi prekinut na više vremena, sve dok se ne bi organiziralo drugi put. (Moram spomenuti da vojno vodstvo nije našlo za shodno da organizira koje drugo (put — precrtano; P. S.) prebacivanje na oslobođeni teritorij pored ovog Škrapna—Marčelji preko željezničke pruge i ceste Trst—Rijeka i da promet uputi raznim pravcima. Meni nikako ne ide u glavu, kako Nijemci još nisu došli na to da se ovim jednim putem prebacuju svake noći kolone, koje se koji put sastoje od preko 100 ljudi i da još nisu postavili zasjede ili barem minirali dio sporedne ceste. Prigovarati radi toga što je novi punkt previše udaljen od Škrapne (1 i četvrt sata) i istodobno smatrati logičnim postojanje onog sadističkog remek-djela, koje se zove Kastavski punkt, koji je postavljen na vrhu jednog brda, visokog cca 1 sat strmog uspona, bez mogućnosti prenočišta, koji je udaljen čitavih 5 sati hoda od Marčelja, a 9 od fužinskog punkta, čije je postojanje bilo opravdano samo do kapitulacije Italije, u najmanju je ruku samodurstvo.

S druge strane stanovište »Ne štediti sa žrtvama« ne vodi računa, kako sam to opazio, o tome da je u našem interesu da si prištedimo sve one žrtve, koje nisu neophodne u borbi. Već smo se dosta iscrpli u ovome ratu: kad on bude svršio, dobro će nam doći svaki čovjek, koji nije utaman poginuo, svaka nepopaljena kuća, koju nećemo morati izgrađivati i svako neopustošeno selo, za koje nećemo morati da skrbimo.

I meni se dogodio analogan konflikt na sastanku Kotarskog NOO-a Kras. Kad je na dnevni red došlo pisanje parola jedan je odbornik oponirao da je opasno pisati ih po kućama, jer Nijemci pale one kuće, na (kojima — precrtano; P. S.) čijim su zidovima one napisane. Preporučio sam da se parole napišu na svim kućama u kotaru, čime će automatski⁵⁰ biti uklonjena svaka opasnost: vrlo je malo vjerojatno da će neprijatelj samo radi parola popaliti sva sela u kotaru, jer će si time samo oduzeti mogućnost provođenja kokošarskih akcija.

Istočna i srednja Istra politički su mnogo čvršće i kompaktnije od južne i zapadne: seljaci, u velikoj većini⁵¹ (posjedn — precrtano; P. S.) vlasnici zemljišta, svijesniji su od južne i zapadno-istarskih kolona; osim toga i talijanska manjina u onim je krajevima neznatna. Ali i u onim krajevima narodna svijest postaje sve jačom, narod sve više i ustrajnije pristupa NOB-i i provodi se mobilizacija. Ovom prilikom valja istaknuti plodni i samoprijegorni rad druga Crnoga, koji pod krinkom izbjeglice iz Zadra legalno živi u Puli i neumorno radi među talijanskim radništvom i našim življem organizirajući ih u (NOB-i — precrtano; P. S.) sklopu NOB-e. Prilikom zadnjeg bombardiranja⁵² Pule bila je srušena kuća, u kojoj se on nalazio, i ruševine su ga pokopale: ova ga je pustolovina koštala 2 slomljena rebra.

Njemačke je (četa — precrtano; P. S.) vojske za mog boravka u Istri bilo relativno malo: sve što je bilo više ili manje raspoloživo bilo je odvučeno u Italiju kad su saveznici iskrcali kod Anzija. Glavni kontigent neprijateljskih posada u pojedinim uporištima sastoji se od talijanskih fašista i tzv. Čerkeza: omjer snaga u Puli početkom februara bio je 400 Nijemaca, 700 fašista i 1900

⁵⁰ Sa strane potcrt. od »pale« do »automatski«. Dodano: »vrlo dobro«.

⁵¹ Isto, od »Istočna« do »većini«.

⁵² Isto, od »Crnoga« do »bombardiranja«.

Čerkeza. Usljed nedostatka svojih snaga Nijemci su bili ispraznili Roč: dva puta dnevno jedna njihova patrola dolazila je iz Lupoglave da ustanovi je li sve u redu.

Ti Čerkezi nipošto ne predstavljaju za Nijemce pouzdanu snagu. Kad sam se zaustavio u Marčeljima preveo sam s ruskoga na hrvatski pismo jednoga od njih, u kojemu uvjerava da je zajedno s drugovima antifašistički raspoložen i da svi oni žele nanijeti Nijemcima što veću štetu: neka partizani budu mirni, oni neće u njih pucati. Traže sigurnu vezu, koja ih ne bi izdala. Iz pisma se jasno vidi da se oni vrlo boje Nijemaca. Sastavio sam odgovor u smislu da tražimo neka oni pristupe nama sa svojim oružjem i ujedno sam stilizirao letak u tom duhu dodavši vojno-političku informaciju o najnovijim događajima. Na povratku, prolazeći kroz Mrzle Vodice, govorio sam s ruskim poručnikom, drugom Nikolajem, porijeklom Kalmikom, koji je (pred — precrtano; P. S.) vodio svojih 20 drugova kad su onobobili 14 Nijemaca u Puli i prebjegli k nama sa svim svojim oružjem:⁵³ on mi je potvrdio da oni listom mrze Nijemce, ali da su vrlo uplašeni i da se boje provokacija: zato su vrlo oprezni kad traže veze s partizanima to više što su o njima potpuno neinformirani. Nijemci, kako izgleda to znaju, jer stalno prebacuju iz jednog mjesta u drugo ne samo njihove, nego čak i svoje vlastite jedinice (iz mjesta u mje — precrtano; P. S.) e da pojedinci ne bi bili u stanju da uspostave trajne veze s mjesnim stanovništvom.

Fašisti u Buzetu bili su zabrinuti radi smanjenja brojčanog stanja njemačke posade i tražili su pojačanje: (od — precrtano; P. S.) njemačka komanda im je odgovorila neka si pomognu kako znadu, ako im nije pravo.

Kad su Nijemci umanjili svoje posade, narod je očekivao da će vojska pojačati svoju aktivnost i da će eventualno zauzeti koje veće (mjesto — precrtano; P. S.) uporište, makar samo i na kraće vrijeme. Ovakve, akcije protiv uporišta predstavljale bi ne samo jako (propagandno — precrtano; P. S.) sredstvo za propagandu među našim življem i talijanskom manjinom, nego bi ujedno služile stvarnom potvrdom onih alarmantnih vijesti o broju partizana u Istri, što ih Nijemci šire u svojim krugovima: oni su uvjereni da nas ima u Istri nekoliko puta više od stvarnog broja. Međutim vojska je ostala pasivna ograničivši se na nekoliko noćnih akcija protiv vlakova i na par akcija protiv njemačkih kolona⁵⁴ na cesti Trst—Rijeka.⁵⁵

Objektivnosti radi moram spomenuti da sam čuo o formiranju dvaju udarnih bataljona, od kojih jednoga sam susreo na terenu.⁵⁶ Postoje, dakle, nade da će ova pasivnost doskora prestati, ali ostaje⁵⁷ pitanje nije li bio propušten

⁵³ O prebjegavanju Nikolaja Mortikova u redove NOVJ-e usp.: U naše redove stižu novi ruski zarobljenici, Glas Istre, 8, 19. veljače 1944 (Antić, Glas, n. dj., 72—73); Brozina-Slovan, n. dj., 90. Usp. i vijest o gotovo istodobnom prebjegavanju vojnika iz njemačkih jedinica, koji su bili porijeklom iz SSSR-a, u redove NOVJ-e u Hrvatskom primorju: Ruska braća među nama, Glas Istre, 7, 8. veljače 1944 (Antić, Glas, n. dj., 66).

⁵⁴ Sa strane potcrt. od »partizana« do »kolona«.

⁵⁵ Usp. Brozina-Slovan, n. dj., 38—52; Istra, n. dj., 311 i d., 331.

⁵⁶ Usp. Istra, n. dj., 317 i d.; Brozina-Slovan, n. dj., 52 i d.; Oslobođilački rat 2, n. dj., 148. Usp. i bilješku: Formirana dva udarna bataljona. Glas Istre, XVIII, 7, Pula, 17. veljače 1961, 5; Prvi partizanski bataljoni, n. dj.

⁵⁷ Sa strane potcrt. od »dvaju« do »ostaje«.

povoljni momenat. U svojoj stisci Nijemci počinju dovlačiti u Istru četnike i ustaše:⁵⁸ prvi su kontingenti stigli u prvoj polovini februara i to 100 u Opatiju, a 180 u Lovran. Izgleda da će doći još više te ološi da pojača fašističke posade u pojedinim uporištima.⁵⁹

Uslijed te pasivnosti vojske, koja još nije utjerala strah u srž kosti fašista, unatoč smanjenju broja njemačkih posada još je uvijek nešto opasnije kretanje po dobrim istarskim cestama nego li na drugom poluoslobođenom teritoriju. Grupe od 10—15 fašista na dvokolicama znadu se zalijetavati na kokošarske akcije u manja sela tako da valja pojačati oprez kad se prelazi preko kolnih cesta ili kad treba po njima hodati. Mnogo puta narod sam organizira obranu protiv onih kokošara i odbija ih. Inače je kretanje po Istri dosta slobodno, ali je naporno radi orografske konfiguracije tla, punog humaka, ispresijecanih dubokim uvalama, i radi brzine istarskih kurira, koji se uzbrdo penju kao vjeverice misleći da svatko ima⁶⁰ 20 godina kao oni. Najslobodnije je kretanje u većini Kastavskog kotara, u čitavom kotaru Kras, Labinj, i većem dijelu Lovrana, Buzeta i Žminja.

Poslije provedene reakcije na narodni ustanak, postupak Nijemaca spram našeg življa bio je doista pomirljiv. Oni su nastojali svim mogućim sredstvima da steknu (povjerenje — precrtano; P. S.) njegovo povjerenje i da organiziraju s njime »iskrenu«⁶¹ suradnju.⁶² U toku premetačina u našoj kući gestapovski oficiri otvoreno su govorili mojoj majci i ženi da ne vjeruju njima da ne znadu gdje se nalazi moj otac: neka ga one obavijeste da se ne treba ničesa bojati s njihove strane i da neka stupi s njima u dodir, jer bi htjeli pretresti s njime neka pitanja. Malo vremena poslije toga konzul NDH-a na Rijeci zajedno s Drom Franom Špeharom, današnjim riječkim potprefektom, posjetio je Dra Grgurinu u Opatiji i od imena njemačkih vlasti ponudili su mu da postane riječki prefekt. Kad je Dr Grgurina odbio prijedlog, Nijemci su imenovali prefektom Dra Spalatina, suca na apelacijskom sudu u Rijeci, čovjeka, koji je bio uvijek korektan spram Hrvata i koji, kao činovnik, nije mogao odbiti imenovanje.

Kad su Nijemci ustanovili da narod unatoč njihove pomirljivosti stalno pristupa NOB-i, započeli su s taktikom sile. Tu i tamo zalijetavaju se u sela, popale po koji štagalj i koju kuću, u kojima nađu tragove partizanskog prebivanja. Polovicom februara Nijemci su počeli sakupljati po selima muškarce između 18 i 50 godina: iz Žejana i Muna odveli su oko 100 ljudi, iz Lisca 37, Studene⁶³ 74, Marčelja 26, Sv. Mateja 30. Nekoje su pustili kući, a veći dio su zadržali: sudeći po neprovjerenim vijestima, tko neće da se javi u Hrvatsko zemaljsko redarstvo — to je najnovija ustaška tabla — morat će na prisilan rad u Njemačku.

⁵⁸ Potcrt. u tekstu od »Nijemci« do »ustaše«.

⁵⁹ Usp. Istra, n. dj., 310—311; Ljubotina, Narodnooslobodilačka borba, n. dj., 140.

⁶⁰ Potcrt. sa strane od »punog« do »ima«.

⁶¹ »Iskrenu« potcrtano, navodnici dodani tintom, sa strane retka dodano »?!!«

⁶² Usp. Oko Trsta, 399—400; 417—419; Istra, n. dj., 310—311; Ljubotina, Narodnooslobodilačka borba, n. dj., 139—140.

⁶³ Potcrt. sa strane od »Kada« do »sile« i »Nijemci« do »Studene«.

II. Reakcija

Kairska vlada u Istri nema nikoga za sobom. Engleski simpatizeri, a ima ih malo, vrlo su razočarani polaganošću savezničkog nadiranja u Italiji i stalnim obećanjima druge fronte, koja nikako da dođe; oni se sve više opredjeljuju za Sovjetski Savez,⁶⁴ povučeni dinamikom i neprekidnošću trajanja ratnih napora Crvene Armije. Iz ovih činjenica moglo bi se zaključiti da u Istri ne postoji nikakva opasnost od strane reakcije. Ali takvo gledište bilo bi preoptimistično.

Januara mjeseca slovenski bjelogardisti započeli su propagandnu ofenzivu u Slovenskom Primorju i u onim istarskim selima, koja s njime graniče. Nijemci kamionima dovoze »Slovenski Dom«, »Jutro«, kalendare i letake, poput onog priloženog pod 1 i čitav taj reakcionarni materijal hrpimice dijele seljacima.⁶⁵

Paralelnu propagandu s ovom vrše ustaše u Kastavštini i Istri istočno od Učke. Ova propaganda idejno potpuno se pokriva s onom iz Slovenskoga Primorja (prilog 2) i radi vrlo koordinirano, spretno i vješto po nekom utvrđenom planu i ne propušta nikakve prilike da ocrni NOP (prilog 3).⁶⁶

Izgleda da rukovodioci u Istri nisu dovoljno ozbiljno uzeli ovu neprijateljsku propagandu, jer nisam ustanovio da bi se poduzele neke mjere da je se odmah u zametku obeskrijepi. Istina, narod se sada na nju ne obazire, ruga joj se i upotrebljava štampani materijal kao gorivo. Ali to je za sada! Kao pravnik odavna⁶⁷ sam izgubio iluziju o tome da bi mogla postojati neka uprava, koja bi 100% zadovoljavala podanike. Uslijed toga računam s činjenicom da u Istri prije ili kasnije mora doći do momenta nezadovoljstva. A taj može nastupiti i dosta brzo, ako se ne udovolji kulturno-prosvjetnim zahtjevima Istrana. To više što mu neprijatelj nudi baš ono s čime mi zatežemo: štampu i škole na narodnom jeziku.⁶⁸

Ako analiziramo domaće snage, koje stoje za ovom propagandom i potpomažu je, vidimo da se sastoje od klerikalaca, reakcionara, rodom iz Slovenskog Primorja i onih istarskih izroda, koji javno sarađuju s Nijemcima. 60—70% istarskog svećenstva odano je NOB-i⁶⁹ i podupire je, dok ostali dio naginje spram reakcije: primjeri su župnici u Trsteniku i Brestu, selima blizu Slov. Primorja, koji, izgleda služe posrednicima između slovenskih bjelogardijaca i Istre. Većina emigranata iz Slov. Primorja, koji su pobjegli pred fašističkim terorom, nalazi se danas u Ljubljani i kušaju uspostaviti porušene temelje saradnjom s okupatorom; ne smije se zaboraviti da je vođa istarske emigracije u bivšoj Jugoslaviji bio Dr Čok,⁷⁰ izraziti anglofil i navodno, kako se priča,

⁶⁴ U tekstu potcrtano od »Kajirske« do »sobom« i od »se sve« do »Savez«.

⁶⁵ Potcrt. sa strane od »propagandni« do »seljacima«.

⁶⁶ Sa strane dopisano rukom »Prilozi?« U izvještaju O. Mandića spominje se 7 priloga koji se sada ne nalaze uz referat.

⁶⁷ Potcrt. sa strane od »narod« do »odavna«.

⁶⁸ Oko Trsta, n. dj., 399—400, 417—419; Istra, n. dj., 310—311.

⁶⁹ Potcrt. u tekstu od »60—70« do »NOB-i«. Usp. Istra, n. dj., 311.

⁷⁰ Dr Ivan Marija Čok, advokat. Usp. Istra, n. dj., 188.

saradnik Intelligence Service. Puljski viceprefekt Dr Mogorović,⁷¹ i riječki Dr Špehar ulagivanjem kod naroda i postizavanjem manjih i jeftinijih povlastica misle si stvoriti podlogu za budući (rad — precrtano; P. S.) politički rad (kad misle nastupiti — precrtano; P. S.) i pripremiti teren reakciji, kojoj će pristupiti kao antikomunistički prvoborci.

Nešto po strani stoji pop Milanović, poznati istarski javni radnik. Dokazano je da je saradivao i primao novac od Hrvatskog Crvenog Krsta za pomoć inter-nircima, govori se da je podbadao svećenstvo protiv NOB-e, izdao je kalendar za Istru, koji istina ne sadrži nikakve političke propagande, ali je izašao bez odobrenja Oblasnog NOO-a. To je bio jak potez, koji mu je pribavio mnogo simpatija, jer je narod objeručke prihvatio taj kalendar, koji se ukopčao u prastaru istarsku tradiciju: vidio sam ga skoro u svakoj istarskoj kući, u koju sam ušao. Zbog svih tih činjenica Oblasni NOO zauzeo je protiv njega odrešit stav, na što je Milanović napisao pismo, u kojem se opravdava i na svoj način prikazuje činjenice tako da bi izgledalo da nije ništa počinio na štetu NOB-e; pod konac izjavljuje spremnost da saraduje s nama ili, ako mi to želimo, da se povuče iz političkog života.⁷²

⁷¹ O dr Bogdanu Mogoroviću usp. Istra, n. dj., 310; Viruj Nimcu kako suncu zimsku, Glas Istre, 4, 1. siječnja 1944, u: Antić, Glas, n. dj., 48—49; Zvane Črnja, Borbom pobjedi i slobodi, na i. mj., 5, 8. siječnja 1944 (Antić, Glas, n. dj., 52); isti, Istra odgovara na teror Nijemaca pojačanom borbom. Glas Istre, 6, 27. siječnja 1944 (Antić, n. dj., 57); Najnoviji fašistički manevri s Istrom i Rijekom. Glas Istre, 6, 27. siječnja 1944 (Antić, n. dj., 59).

⁷² Potcrt. sa strane od »radnik« do »Crvenog« i u tekstu »Milanović«, — Monsignor dr Božo Milanović nije u toku rata boravio u Istri. Fašističke su ga vlasti, kao poznatog publicistu i borca za prava naših naroda konfinirale, u Bergamo, Italija, odmah na početku napada na Jugoslaviju 1941. (Poznati narodni svećenik Božo Milanović iznosi crkvene i vjerske prilike u Istri za vrijeme talijanskog gospodstva, u: Hrvatsko svećenstvo Istre traži priključenje Julijske krajine FNR Jugoslaviji, Propodjel Oblasnog NOO-a za Istru, Rijeka 1946, 19—29.) U Bergamu je zadržan do kapitulacije Italije; tada prelazi u Trst gdje je ostao do jeseni 1946. Za hrvatski Crveni križ nije ni znao da postoji. Pomagao je internircima da se vrate u zemlju, a novac za troškove povratka stavio je crkvenim licima na raspolaganje Vatikan. Milanović nije smatrao da će se tko od istarskih Hrvata protiviti izdavanju zidnog kalendara na početku 1944, jer ga dotada nije uopće nitko izdao. Dozvolu za objavljivanje kalendara nije mogao tražiti od Oblasnog NOO-a naprosto zato jer nije ni znao da li i gdje takav odbor postoji. Tek poslije objavljivanja zidnog kalendara, preko nekog svećenika, usmeno i nejasno je pozvan u Istru na razgovor, dok o nekakvom određenom stavu protiv njega nije nikada bio informiran. Budući da zbog nesigurnih veza nije mogao doći u Istru, javio je to — usprkos nejasnoći poziva — pismeno. Zbog toga što je živio izvan Istre i zbog prilika pod okupacijom Nijemaca važnije suradnje tada i nije moglo biti. (Iz pisama koje mi je, na moju molbu, 15. siječnja i 17. ožujka 1968. uputio dr B. Milanović, Pazin). No, nezadovoljstvo s pojavom Milanovićeva kalendara bilo je kratkotrajno. Milanović se aktivno pridružio NOP-u (Istra, n. dj., 311), kao što su to već ranije učinili Milanovićev brat svećenik Šime (Slava narodnom svećeniku Milanoviću, Glas Istre, br. 3, prosinac 1943, u: Antić, Glas, n. dj., 42) i nećak Božo, koje su Nijemci ubili u oktobru 1943. U razdoblju poslijeratne borbe za priključenje Istre i Trsta novoj Jugoslaviji Milanović je odigrao važnu ulogu (Poznati, n. d.; Mijo Mirković, Predgovor knjizi: Vjekoslav Bratulić, Rovinjsko selo. Monografija jednog istarskog sela. Jadranske monografije 2, Jadranski institut JAZU, Zagreb 1959, VI). Milanovićeva suradnja s NOP-om i poslijeratna aktivnost nije pri-

III. Problem talijanske manjine

Nepobitno sam ustanovio da se ovom delikatnom pitanju nije posvetilo onu pažnju, što je ono zaslužuje po svojoj važnosti.⁷³

Smatram da važnost ovog problema ističe iz ovih dvaju razloga:

1. Zaboravljamo da su Istra i Slovensko Primorje predstraže Slavenstva na Zapadu i da će od našega postupka s talijanskom manjinom mnogo ovisiti hoće li se pojačati simpatije Talijana u Italiji za Sovjetski Savez i za državna uređenja, koja se izgrađuju po njegovom uzoru ili ne;

2. Ako Englezi i Amerikanci imaju zbilja nakanu da se iskrcaju na jadranskoj obali, strateški je za njih najpovoljnija Zapadna Istra. Tamo se oni iskrcavaju u zaleđe njemačke obrambene linije na rijeci Po i istodobno ugrožavaju, i to vrlo ozbiljno, dvije od triju željezničkih veza između Italije i Njemačke: željeznicu Trst—Ljubljana—Maribor i Udine—Trbiž. Kad bi ove dvije željeznice bile stavljene izvan prometa. Nijemcima bi ostala jedino Brennerska (linija — precrtano; P. S.) pruga. Možda se mora dovesti u vezu s tim planom činjenicu da je engleska mornarica bombardirala Rovinj. Svakako iskrcavanje baš u onom dijelu Istre, koji sadrži veliki dio talijanske manjine, izazvalo bi političke zapletaje, koji će biti to kompliciraniji i neugodniji po nas što će biti više neriješenih pitanja i manje iskrenosti među nama i istarskim Talijanima. Ovom prilikom valja spomenuti da su 31. januara saveznički avioni nad Srednjom Istrom bacali letake na talijanskom jeziku (prilozi 4. i 5). Iz toga bi slijedilo da oni smatraju⁷⁴ odnosne dijelove Istre talijanskim krajem. Da li to čine iz neznanja, radi toga da nam napakoste ili da učine uslugu Badogliu, bezrazlično je: to je politička činjenica, o kojoj valja voditi računa, pogotovo ako je se dovede u vezu s mojim razgovorom s američkim avijatičarima,⁷⁵ koji su bili primorani da se spuste u Istri. »Jesmo li u Jugoslaviji?« bilo je jedno od prvih pitanja: potpuno su neinformirani o etničkim odnosima u Istri, o partizanskoj borbi, o odnosima između nas i Talijana. Netko mi može prigovoriti da od muhe pravim slona, ali ja ne zaboravljam dvije stvari: 1. da su Versailleski mirotvorci bili isto takve neznalice, i 2. da čovjek iz historije vrlo malo toga nauči. Zato (se — precrtano; P. S.) ja pitam sebe, ako nam (se iz bilo kakvog razloga — precrtano; P. S.) zajedno s iskrcavanjem savezničkih četa u Istri zasjedne na grbaču Amgot pod prijedlogom da spriječi nemire i sukobe između Hrvata i Talijana ili da uvede čvrsto organiziranu vlast, na koji ćemo ga se način riješiti.

Tu je jedino rješenje moguće: postojanje iskrene saradnje između nas i Talijana.⁷⁶

U tom pogledu se a ma baš ništa nije učinilo. Propusti i greške prave se u oba pravca: i prema Talijanima i prema našem življu.

mljena povoljno od pojedinih viših crkvenih ličnosti, pa je zbog toga imao i nepri-
lika (Lj. B., Na raskršću života. Šest susreta sa pazinskim sjemeništarcima. Glas Istre,
XIV, 23, Pula, 31. svibnja 1957, 5).

⁷³ Potcrt. sa strane od »posvetilo« do »važnosti«.

⁷⁴ Isto, od »januara« do »smatraju«.

⁷⁵ O američkim avijatičarima usp. Američki avijatičari u našoj Istri, Glas Istre, 7, 8. veljače 1944, u: V. Antić, Glas, n. dj., 66.

⁷⁶ Potcrt. u tekstu od »postojanje« do »Talijana«.

Talijani još uvijek stoje pod psihičkim utjecajem narodnog samosuda u srednjoj, južnoj i zapadnoj Istri, kada je narod ubijao fašiste bez suda. Ne mislim kritizirati ovu provalu opravdanog narodnog gnjeva, koju nije bilo teško predvidjeti onome, koji pozna istarske prilike: da je nije bilo mnogi bi krivci izbjegli zasluženoj kazni. Kako je dopisnik »Piccola«, koji je na licu mjesta provodio istragu o tim ubojstvima i u svojim člancima napadao partizane da ubijaju sve Talijane bez razlike, konfidencijalno priznao jednome momu prijatelju, među poginulima nije bilo ni 2% nedužnih: svi ostali su životom platili svoja nedjela. Samosud pokvario je uspjeh i povoljni utisak sporazuma u Šaršonima: propaganda, što ju je provodio »Piccolo« i druge novine utjerala je strah u kosti istarskih Talijana. Za veliku većinu od njih mi smo danas plašilo i oni u nama vide krvnike, koji će ih poslije pobjede sve pobiti. Nijemci vješto iskorištavaju takvo duševno stanje, produbljuju ga saglasno načelu »Divide ut imperes« i obećavaju Talijanima (prilog 6) ono isto što obećavaju Hrvatima⁷⁷ (prilog 2) i Slovincima (prilog 1): potpunu slobodu.

S naše se strane ne poduzima ništa odrešita i svrsishodna da se neutraliziraju pogubni učinci takve propagande.⁷⁸ Pridržavajući se načela »Repetita iu- vant«, trebalo je više puta osuditi proizvoljnost samosuda, stalno ističući da se nikome neće ništa dogoditi bez odluke (suda, prema koj — precrtano; P. S.) sudova, pred kojima će fašistički krivci odgovarati za svoja nedjela. Ako kritički motrimo nekoje članke iz »Il Nostro Giornale«⁷⁹ (već sam naslov je nesretno izabran, jer takav je obično naslov podlistaka za djecu u talijanskim novinama), koji govore o zajedničkom istarskom frontu Hrvata i Talijana, i predočimo sebi kakav bi učinak oni mogli izazvati u Talijana, koji stoje pod psihičkim utjecajem samosuda, fašističke propagande i slušaju prijetnje (naših po — precrtao; P. S.) nekih naših ljudi, o kojima niže, ovi članci moraju da djeluju isto tako kao i monolog lisice pred gavranom, kojega je ona već jedamput (prevarila — precrtano; P. S.) nasamarila. Treba nastupati jasno i odrešito, isticati da je autonomija već proglašena, priznavati juridičku neispravnost samosuda, glasno i jasno objelodaniti direktive, po kojima mislim da se moraju odvijati naši odnosi s talijanskom manjinom u Istri. A »Il Nostro Giornale«,⁸⁰ kako se on danas redigira, i sladunjavi letci o zajedničkoj suradnji nisu u stanju da ispune tu funkciju. Tako Talijani ništa ne znaju o postojanju talijanskih jedinica u NOV-i, ne znaju da se »Battaglione Triestino d'Assalto«⁸¹ bori u Slovenskom Primorju bok o bok s našim jedinicama.⁸²

⁷⁷ Isto sa strane od »veliku« do »Hrvatima«.

⁷⁸ Isto u tekstu od »S naše« do »propagande«.

⁷⁹ »Il nostro Giornale. Organo del Movimento Popolare di Liberazione dell' Istria« počeo je izlaziti na početku prosinca 1943. Istra, n. dj., 314; Vinko Antić, Štampa narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri. Prilog o radu tehnika, štamparija i izdavanju listova. Jadranski zbornik I, Rijeka-Pula 1956, 30; Dušanka Borojević-Šternberg, Bibliografija Narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj, Putovi revolucije 1—2, Zagreb 1963, 448.

⁸⁰ Potcrt. sa strane od »nasamarila« do »Giornale«.

⁸¹ V. Istra, n. dj., 433.

⁸² O odnosima prema Talijanima u Istri i Italiji, i o njihovom učešću u NOR-u i socijalističkoj revoluciji na početku 1944. usp. St., Kujmo borbeno jedinstvo, Glas Istre, 4, 1. siječnja 1944, u: Antić, Glas, n. dj., 48; Nova Jugoslavija — bratska zajednica naroda, Glas Istre, 5, 8. siječnja 1944. (Antić, Glas, 52—53; I Zapadna Istra se budi.

Naš živalj još uvijek stoji pod utiskom 25-godišnjeg fašističkog terora kad je za njega Talijan i fašista bio sinonim: on se još nije naučio razlikovati fašiste od talijanskog naroda. To vrijedi⁸³ i za same odbornike NOO-a. Pretsjednik Kotarskog NOO-a Lovran tužio mi se na poteškoće što ih je imao s odbornicima Općinskog NOO-a Veprinac, koji su (odbil — precrtano; P. S.) odrešito odbijali čak svaku pomisao na bilo kakvu saradnju s Talijanima; pristali su na nju tek pod pritiskom, a nikako iz unutarnjeg osvjedočenja. To nije ni čudo, jer rukovodstvo ne poduzima nikakve mjere za propagiranje protivnog stanovišta, čak ni u samoj vojsci. Kad je jedan partizan u Puharima (Kotar Lovran)⁸⁴ pjevao predamnom rugalice protiv Talijana, upozorio sam ga da zamijeni riječ Talijani s riječju fašisti. On se okosio da to ne misli učiniti, jer se prije tako pjevalo, a tako će on i naprijed: kapitulirao je tek onda kad sam ga zapitao da li misli rugati se Talijanima i pred onim Talijanima, koji su borci u NOV-i. Mnogi ne skrivaju svoju mržnju spram svega što je talijansko i složno (rade — precrtano; P. S.) podupiru neprijateljsku propagandu izjavama kao ova: »Samo neka rat svrši pa ćemo obračunati sa svima vama bez razlike«. Dakako da su to više platonske grožnje: ali one služe dokazom za neiskrenost propagande o zajedničkoj saradnji. Osim toga mnogi odbornici izravno sabotiraju saradnju s Talijanima, i to tako da ne raspačavaju niti »Il Nostro Giornale« i letake, tako da ima mnogo Talijana, koji su potpuno neinformirani o NOB-i i njezinim ciljevima. A to nam škodi u toliko što ima mnogo Talijana, koji bi nas svakako potpomagali, a oni, koji već sarađuju s nama, bi to činili u mnogo većoj mjeri.

Pogledom na pomoć, što je pružaju Talijani NOB-i, dovoljno je da spomenem kako se u bolnici u Voloskom (Općina Opatija) pod nosom Nijemaca liječe ranjeni partizani. Istina, jedan od liječnika kirurškog odjela je Dr Mavrović, koji davno pomaže NOB-u, ali primarius Dr Cuzzi riječki je Talijan, dok su opatice u bolnici listom Talijanke: osobito je revna u potpomaganju NOB-e njihova pretstojnica.⁸⁵

Glas Istre, 7, 8. veljače 1944, i dj., 65; Slava drugovima Talijanima. Glas Istre, 9, 29. veljače 1944, i dj., 80—81. Usp. i Adlo Bressan — Luciano Giuricin, Fratelli nel sangue. Contributi per una storia della partecipazione degli Italiani alla guerra popolare di liberazione dela Jugoslavia. Rijeka 1964; Istra, n. dj., Brozina-Slovan, n. dj.; Bratulić, Rovinjsko selo, n. dj., 103; Jovan Vasiljević, Garibaldi Bataljoni. Vojna Enciklopedija 3, Beograd 1960, 316; Jože Čertalić, Garibaldi Natisone divizija, i. dj., 317; I. R., Težak ali slavan put »Budinaca«, Glas Istre, XXI, 15, Pula, 3. travnja 1964, 7; Š. K., Teški dani za Budičince, Glas Istre, XVIII, 19, Pula, 12. svibnja 1961, 5.

⁸³ Potcrt. sa strane od »Naš« do »vrijedi«.

⁸⁴ Isto, od »ne poduzimlje« do »Lovran«.

⁸⁵ Čitav odlomak je autor naknadno, pisačom mašinom, napisao na ceduljicu koja je nalijepljena na ostali tekst referata. — Prema riječima dr Janka Mavrovića, partizane je u vološčanskoj bolnici (Ospedale Civile di Volosca) organizirano primala na liječenje grupa suradnika NOP-a, ljudi različite narodnosti. Jedan od važnijih članova grupe bila je i opatica »superiora« Talijanka Vincenza Ranza. Osim dr Mavrovića, od liječnika su u grupi bili Talijani dr Dante Curri iz Pule i dr Felice Wooldridge iz Ivree, te dr Jung, pripadnik njemačke vojne jedinice stacionirane u Opatiji (kad je Jung 1945. bio zarobljen i odveden u Beograd, oslobođen je na intervenciju NOO Opatije). (Iz pisma koje mi je, na moju molbu, 8. ožujka 1968, uputio dr J. Mavrović, Opatija.)

IV. Drugi politički problemi

1. Pitanje spajanja Oblasnog NOO-a za Istru s Okružnim NOO-om za Hrvatsko Primorje.

U Istri su se proširili glasovi da će ona zajedno s Hrv. Primorjem sastavljati jednu oblast. Rukovodstvo mi je (to — precrtano; P. S.) potvrdilo da postoji takav projekt. Kad sam se interesirao koji bi stvarni razlozi postojali za spajanje dviju primorskih oblasti bez pozadine u jednu, Primorci, koji se nalaze na radu u Istri (osim par izuzetaka) i oni Istrani, koji su za taj projekt, bili su u stanju da potkrijepe jednim jedinim argumentom: »Istrani se još ne osjećaju kao Jugoslaveni, oni su se naučili na svoju historijsku osebnost pa zato treba što prije provesti spajanje Istre s nekom hrvatskom oblasti u jedno administrativno tijelo kako bi se ta osebnost što prije izgubila«. Ako ovakvo argumentiranje ne kamuflira koji dublji razlog, za čije postojanje ima dovoljno indicija, onda sam prisiljen da ga označim kao sentimentalno forsiranje onoga što će vrijeme samo ispraviti. Kako Istranin, koji nikada u toku svoje historije nije bio u sklopu Hrvatske, koji je 25 godina govorio o Jugoslaviji preko Rječine, može danas (poslije — precrtano; P. S.) ciglih 5 mjeseci poslije pripojenja matici zemlji najedamput promijeniti svoje potsvijesne reflekske i način izražavanja. U krajevima, kojima sam prošao, ljudi se listom osjećaju Hrvati i Jugoslaveni, a da se osjećaju kao dio Hrvatske i Jugoslavije trebat će (da se — precrtano; P. S.) prije svega da se stvore kulturno-prosvjetne veze, koje će probuditi osjećaj zajedničke solidarnosti i jedinstva.

Dugo 25-godišnje robovanje fašizmu udarilo je posebna obilježja istarskom življu. Unatoč svojoj prirodnoj intuiciji on je politički nerazvijen i nema narodnog vodstva, koje bi poteklo iz njegove sredine i razumjelo njegov mentalitet, njegove potrebe i u skladu⁸⁶ s ovima pružilo mu mogućnosti duhovne i političke izgradnje. NOO-i su narodna vlast, oni su emanacija naroda: kad se odlučuje o teritorijalnim razgraničenjima, treba se uvijek ravnati prema željama naroda, neće li se u bližoj i daljoj budućnosti pobuđivati nezadovoljstvo. A može li danas narod Istre imati jasne pojmove u pogledu spajanja s drugim krajevima, ako je još politički nezreo ne shvaćajući dalekosežnost te odluke?

Meni se čini da u tom pitanju je bolje ići polagano i ne pre nagliti se puštajući vremenu da učini svoje. U protivnom slučaju može se dogoditi u malome ono što se dogodilo u bivšoj Jugoslaviji poslije 1. decembra 1918. Prvi zanos oduševljenja zbog oslobođenja i ujedinjenja bio je brzo pogažen nadiranjem čaršije. Ona je obrazlagala svoje nastupanje kajmačkalanskim argumentima: zato što je bila egoističnija, politički organiziranija, svjesnija svojih ciljeva i energičnija, zasjele je na hrbat narodu. Istrani su u političkom razvitku vrlo zaostali za Primorcima: oni nemaju političkih i administrativnih kadrova, koji bi se mogli mjeriti s primorskim: najbolji je dokaz tome činjenica da ne postoji posebni OK KPH za Istru.⁸⁷ Nalazeći se u istoj oblasti s Primorcima, administra-

⁸⁶ Potcrt. sa strane »Dugo« do »skladu«.

⁸⁷ Neobično je da O. Mandić nije bio obaviješten da je 25. prosinca 1943. u Račicama (Bužeština) održana prva oblasna konferencija KPH za Istru i da je na njoj izabran Oblasni komitet KHP za Istru Usp. Istra, n. dj., 316; Brozina-Slovan, n. dj., 80; Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd 1964, 628.

tivne i političke potrebe te oblasti bi se popunjavale slijedeći načelo najmanjeg otpora, tj. s onime što je raspoloživo, a to bi bili isključivo Primorci. Prirodno je da u tom slučaju nitko se neće služiti raznim provizornim ekspedijentima čekajući da se politički izgradi onaj (polit — precrtano; P. S.) ljudski materijal, što ga Istra ima. Postavljena pod tutorstvo Primoraca Istra ne bi se nikada razvila u faktor, koji bi bio ravnopravan ostalim dijelovima hrvatskog naroda, već samo zato što ne bi mogla izobraziti svoje vlastite kadrove. Tako bi ona ostala vječni nedoroslj. Uslijed toga, ako motrimo projekt spajanja sa stanovišta »Cui prodest?«, ona nikako ne bi bila (favorizirana — precrtano; P. S.) u toj zajednici favorizirani dio.

Kako su Primorci politički mnogo napredniji, silom će prilika zapostaviti Istrane u opće političkim problemima. Neku vrst kajmakčalanskog kompleksa, spojenog s hreljinskim mentalitetom, imao sam lično prilike da ustanovim u Okružnom NOO-u za Hrv. Primorje i u nekih Primoraca u Istri: »Mi smo trpjeli 2 i pol godine, a vi ste⁸⁸ u to vrijeme dobro živjeli pa nam zato morate dati što više, makar kod toga trpjeli žrtve« osnovna je tema raznih varijacija. Bez obzira na činjenicu da je Istra trpjela mnogo više od 2 i pol godine, zahtjev da Istra potpomogne Primorje je ispravan. Ali jedna je stvar davati po svojoj volji u skladu s vlastitim potrebama, a sasma je druga morati davati ono što odredi onaj koji prima: ovaj potonji slučaj naime spada u osnove kolonizatorskih načela. Svaka uprava izazivlje nezadovoljstvo — kako sam već (danas — precrtano; P. S.) bio spomenuo — pa mislim da je mnogo ispravnije da to nezadovoljstvo ima za objekt svoje vlastite ljude — Istrane, a ne da se iskali na rukovodiocima Primorcima, jer bi to dovelo baš do protivnih rezultata od onih, koje se htjelo postići stapajući Istru i Hrv. Primorje u jednu oblast. Istrani će se smatrati zapostavljenima, neće se osjećati kao ravnopravni dio hrvatskog naroda itd. A kako se ti osjećaji razvijaju u separatizam, uči nas razdoblje jugoslavenske historije poslije 1929.

Osim toga Istra ima neke svoje posebne probleme, koje mora sama riješiti, na pr. talijanska manjina. Rukovodioci iz Primorja u toku prošlih 5 mjeseci pokazali su svoju nemoć da se tom problemu približe, a kamo li da ga riješe. Razdijeljena na 3 okruga i sastavljajući jednu oblast s Hrv. Primorjem, Istra morala bi u tim specifično lokalnim pitanjima slijediti direktive onog foruma, koji bi bio kompetentan za to, tj. direktive Oblasnog NOO-a. U određivanju tih direktiva i u rješavanju tih lokalnih problema odlučivala bi lica, koja su dosada u tim problemima zakazala, a onda i neka novonadošla, koja se u njih nisu uživila i koja ih ne osjećaju kako ih osjećaju Istrani. Uostalom, ako su Dalmacija i Slavonija u svojim Oblasnim NOO-ima sačuvale svoju historijsku individualnost, ne vidim zašto se to isto ne bi moglo učiniti za Istru. Hrv. Primorje zajedno s Goranskim Okrugom moglo bi sastavljati Primorsko-Goransku Oblast.⁸⁹ To bi bila jedna ekonomski zaokružena oblast s onim izlazom na more, koji je bezuvjetno potreban drvenoj industriji Gorskog Kotara; ona bi mogla biti sigurna da bi (joj — precrtano; P. S.) Istra iz svojih viškova nastojala

⁸⁸ Potcrt. sa strane od »Kako su« do »a vi ste«.

⁸⁹ Zajednički Okružni NOO za Hrvatsko primorje osnovan je 6. travnja 1943; u lipnju je već postojao Inicijativni odbor za osnivanje Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje. (Petar Strčić, Zapisnici Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje 1943—1945. U rukopisu.)

pokriti pasivnost njihove prehrane u zamjenu za drvo, koje ova nema, mjesto toga da bude žitnim hambarom za Hrv. Primorje, lišenim prava glasa.

Stanovište, koje zastupam, nije nipošto nadahnuo kojekakvim autonomno-separatističkim motivima. Ono polazi od kritičkog prosuđivanja jedne mjere, koja hoće da omete dijalektičku dinamiku u razvitku Istre.⁹⁰

2. Razdioba Istre na okruge.

Istra je sada razdijeljena na 3 okruga, koji su oficijelno označeni sa I, II i III, a neoficijelno se zovu okrug Buzet s kotarevima Kastav, Lovran, Kras, Buzet, Motovun i Buje, Okrug Pazin s kotarevima Labinj, Čepić, Tinjan, Pazin i Poreč, i Okrug Pula s kotarevima Žminj, Pula i Rovinj.

Upada u oči neproporcionalnost razdiobe, u kojoj Okrug I ima 6 kotareva, a Okrug III samo 3. Mislim da bi bilo racionalnije kad bi kotar Buje potpao pod Okrug II, a kotar Tinjan pod Okrug III, tako da bi odnos kotareva iznio 5 : 5 : 4.⁹¹

3. Rijeka.

Opće je mnijenje da Rijeka mora biti organski povezana sa svojim zaleđem i zato mora da pripadne pod Okrug Hrv. Primorje: idealno rješenje ekonomskog položaja Rijeke predstavljalo bi stvaranje Primorsko-Goranske Oblasti.⁹² Time bi ujedno bio riješen problem Sušaka,⁹³ kao posebnog grada, jer bi se spojio s Rijekom i brojem svog stanovništva neutralizirao broj talijanske manjine na Rijeci.

4. Sela, koja traže izmjenu granica.

Sela Poljane i Golac (Općina Rakitovac, Kotar Kras), koja graniče sa Slovenskim Primorjem, traže da budu pripojena ovome, jer da se osjećaju slovenska. Na drugoj strani selo Jelovica, koje je pripalo Sloveniji, traži da bude priključeno Hrvatskoj.

5. Špijunaža.

Gestapo je u Opatiji organizirao obavještajnu službu od dovezenih Slovence i nekih domaćih ljudi. Ovi špijuni dobivaju zadatak da provociraju naše pristaše, prikazujući se kao pripadnici NOB-e: oni idu okolo po gradovima i selima, stječu povjerenje naivnog svijeta, sakupljaju doprinose za partizane i

---

⁹⁰ Da je bilo stanovitih nesuglasica u odnosima Istra-Hrvatsko primorje, vidi se i iz sačuvanih materijala Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje. (P. Strčić, Zapisnici.)

⁹¹ Usp. Istra, n. dj., 326.

⁹² V. bilj. 89.

⁹³ U Istra, n. dj., 326, nalazi se pregled NOO-a u Istri izrađen prema zapisniku Oblasnog NOO-a za Istru od 29. veljače 1944; ovdje je grad Sušak (s 1 gradskim NOO-om od 4 člana i 10 rajonskih NOO-a s 144 članova) uvršten na kraju, odmah iza Rijeke, što bi značilo da je ulazio u kompetenciju Oblasnog NOO-a za Istru. Međutim, u gotovo istodobnim zapisnicima Okružnog NOO-a za Hrvatsko primorje (od 19. siječnja, 10. veljače i 17. ožujka 1944) stoji da je Sušak potpadao pod ovaj odbor. (Strčić, Zapisnici.)

podatke o našoj organizaciji i o našem selu. Naše vojne vlasti u Istri ne posvećuju dovoljno pažnje ovom problemu.⁹⁴ Tako je naša obavještajna služba upozorila vojne vlasti da treba što prije učiniti neškodljivom (neprijateljskog — precrtano; P. S.) opasnog neprijateljskog agenta Lovričku. U toku od 10 dana poslije tog upozorenja nije bilo ništa poduzeto, tako da je Lovrička imala priliku da ide na Sušak, gdje je imala već otprije veze među našim pristalicama, sakupljala je tamo za partizane i ujedno je sa sobom donijela u Opatiju 150 pisama, koje je obećala da će predati našoj pošti. Na osnovi njezinih podataka i sadržaja tih pisama početkom februara policija je na Sušaku izvršila neka hapšenja.

Osim toga sa više se mjesta ističe da partizani — Istrani, koji se nalaze (na osl — precrtano; P. S.) u vojnim jedinicama na oslobođenom teritoriju, vrlo neoprezno pišu kući na neoslobođeni teritorij opisujući kretanje svojih jedinica i razne vojne planove i projekte. Valja svakako poduzeti korake da se to spriječi.⁹⁵

V. Problem političkih radnika

Zajedno s prosvjetnim to je danas najvažniji problem Istre.⁹⁶

Sama Istra može sada dati minimalan broj izgrađenih političkih radnika: u tom je pogledu ovisna od oslobođenog teritorija. Zato politički radnici dobivaju misiju da rade u Istri. Ali načinu, kojim se taj rad provodi, dalo bi se koješta prigovoriti.

U prvom redu šalje se minimalan broj Istrana, starih boraca unatoč tome što svaki Istranin, s kojim govoriš, hoće da se vrati u zavičaj i da tamo primjeni iskustvo, stečeno u NOB-i. Glavni je razlog te pojave da Istrani većinom predstavljaju dobar i pouzdan elemenat pa ih zato njihovi pretpostavljeni vrlo nerado otpuštaju iz svojih jedinica. Otpuštanje tih (dobri — precrtano; P. S.) pozitivnih elemenata moglo bi izazvati⁹⁷ poteškoće za vojsku u počecima NOB-e, ali danas, kad imamo već izgrađene vojne kadrove, otpust istarskih starih boraca po mom mnijenju ne bi prouzročilo nikakvih sudbonosnih posljedica, dok bi vanredno doprinio političkoj izgradnji Istre. Takvi pojedinci najbolje bi ispunili praznine, koje postoje, jer združuju u sebi 3 osobine, čije je postojanje nepobitno potrebno da se ima uspjeha među Istranima: 1. Oni nisu domaći, oni su furešti — stranci, a takve Istranin najradije sluša i slijedi kad se uvjeri o njihovoj duhovnoj nadmoći. (Ta je osebina kod Istrana možda oštrije razvijena, nego li kod ostalih dijelova našeg naroda); 2. Sa svim time da su furešti, između njih i naroda postoji neposredni duhovni kontakt, osnovan na zajedničkim biološkim elementima. Osim toga većina emigriranih Istrana nije zaboravila rodne dijalekte pa u slobodnom razgovoru s narodom, među kojim rade, postaju mu simpatični. Tako nestaje onaj (zid, koji — precrtano; P. S.) zid između potsvijesti, koje (govore na raznim — precrtano; P. S.) se služe raznim riječima za iste pojmove, i stvara se neposredna duhovna veza

⁹⁴ Rečenica je potcrtana u tekstu.

⁹⁵ Potcrt. sa strane i dodano »G. Š.«

⁹⁶ V. Istra, n. dj., 327. i d.

⁹⁷ Potcrt. sa strane od »U prvom« do »Izazvati«. Sa strane dodano »a« i »G. Š.«

između njih. Ovi Istrani imaju više razumijevanja i shvaćanja za probleme, koji su specifični za Istru, jer ih većinom poznaju ili izravno ili preko svojih starijih; 3. Iskustvo, stečeno u borbi i u partijskom radu, ima za posljedicu da poznaju sve probleme NOB-e i čini ih sigurnim u prikazivanju njezinih ciljeva. To sve opet zajedno daje im autoritet, koji je bezuvjetno potreban da mogu uspješno poučavati i utjecati na narod.

Najbolji primjer o potrebi tih preduvjeta pružaju nam drugovi Cerovac, Dina Zlatić, Tumpić i Mrakovčić,⁹⁸ o čijoj sam se popularnosti i uspjehu među narodom lično uvjerio.⁹⁹

Kadrovi, koji dolaze u Istru, odviše su mladi i neiskusni. Tako sam putem upoznao jednu drugaricu, koja je ravno iz sušačkog zatvora, otkuda su je oslobodili partizani, upućena u Istru. Što ona može znati o Istri? Ni ona, ni drugi drugarice i drugovi nisu posebno upućeni u osebnosti političkog rada u Istri. Svi oni nisu shvatili činjenicu da istarski narod¹⁰⁰ nije imao kada da nauči političku abecedu NOB-e, iako osjećajno koji put ide ispred nje.

Ova pojava me ne čudi: najbolji se kadrovi upotrebljavaju u vlastitim okruzima, dok se (van šalje — precrtano; P. S.) na stalni rad vani šalje ono što kod kuće ne treba.¹⁰¹ Prisustvovao sam jednom sastanku u nekom zabitnom selu, gdje sam morao prenoćiti, što su ga vodili neki drug i drugarica. Čitav se rad ograničio na jednostavno čitanje članaka iz »Naprijed« bez ijedne riječi komentara i objašnjenja. Morao sam spasavati položaj i tumačiti seljacima što je ZAVNOH, AVNOJ, NK, reakcija, kairska vlada, solunski proces itd, pojmovi, koji su im posvema nepoznati. Poslije sastanka upozorio sam druga i drugaricu na potrebu objašnjavanja pojmova »ab ovo«; tom prilikom stekao sam utisak, da bi i njima, pogotovo drugarici, trebalo koješta objašnjavati, a ne da oni objašnjavaju drugima.¹⁰²

Sama Istra može dati izvjestan postotak političkih radnika iz omladine a i iz starijih pokoljenja. Treba samo nešto strpljivosti¹⁰³ da se izobrazе i razviju. Svakako u njima postoji velika volja, kojom nastoje kompenzirati nedostatak u znanju i iskustvu. Interesantna je činjenica da se u Istri opaža protivna pojava od one, koja je inače obična: dok drugdje grad daje kadrove za političko prosvjeđivanje sela, u Istri se danas iz sela nastoji pokrenuti gradove.¹⁰⁴

VI. Mobilizacija

U istočnoj i srednjoj Istri mobilizacija se sada odvija na zadovoljavajući način. Ispočetka bilo je poteškoća, onih običnih izgovora kao »Zašto moram da idem baš ja, dok on ne ide« i slično tome. Osim toga općenito se proširio glas

⁹⁸ Dina Zlatić poslana je u Istru potkraj 1943. te je izabrana u prvi Oblasni komitet KPH za Istru. Dušan Tumpić je u to vrijeme bio član Oblasnog NOO-a za Istru, a gotovo istodobno prebačen je na rad u Okružni NOO Buzet. Ljubo Mrakovčić je tada bio član KNOO-a Kras.

⁹⁹ Odjeljak potcrtan sa strane.

¹⁰⁰ Potcrt. »istarski narod« i sa strane dodano »?!«.

¹⁰¹ Sa strane: »?«.

¹⁰² Sa strane uz posljednju rečenicu: »!«.

¹⁰³ Potcrt. sa strane »Sama« do »strpljivosti«.

¹⁰⁴ Isto, od »inače« do »gradove«.

da se jedinice, formirane od Istrana na oslobođenom teritoriju, upotrebljavaju na dalekim frontovima i da se ljude šalje u vatru bez ikakve prethodne pripreme. Uslijed toga svatko je htio da služi u jedinicama blizu svog doma. Trebalo je dosta rada da se razjasni narodu kako se Istru može braniti i u Sandžaku i u Bosni, i da ga se uvjeri o činjenici da baš vojno vodstvo vodi računa o svakom životu i da se od Istrana formiraju posebne jedinice, koje će aktivno zagrabit u borbu da oslobode Istru.

Nikako se ne slažem s referatom druga Hreljanovića od ... januara t. g., koji pripisuje samo pasivnosti činjenicu da se omladina slabo odazivala mobilizaciji. Ovaj referat ističe da je istarski ustanak nastao »spontano, neorganizovano sa punim nacionalnim žarom«. Prema tome polovicom septembra 1943. narod nipošto nije bio pasivan. Ako bi to bio postao u toku od 4 mjeseca, koji su slijedili, onda su ovakav učinak mogle proizvesti samo one pojave, koje su na njega utjecale *poslije* ustanka. Ove pojave proanalizirali smo proučavajući opću političku situaciju: razočaranje u vodstvu i šok, nastao uslijed njemačke reakcije. Osim toga postoji još jedan psihički (element — precrtano; P. S.) faktor, što se ga ne smije ispustiti iz vida kada se kritizira istarsku omladinu. Sva godišta, osim dvaju najmlađih, imaju za sobom po više godina¹⁰⁵ vojničkog života u talijanskoj vojsci, a da ne spominjem toliko izmučene pripadnike godišta 1910—1914., od kojih velika većina ima po 5 do 7 godina neprekidne vojne službe, a pretstavljala je topovsko meso za fašiste u Abisiniji, Španiji i Rusiji.¹⁰⁶

U južnoj i zapadnoj Istri mobilizacija kroči uporedo s političkim prosvijećivanjem. Izuzevši po koji platonski poziv u »Il Nostro Giornale«, među talijanskom manjinom se ne provodi nikakva konzekventna propaganda za pristupanje NOV-i;¹⁰⁷ barem ja nisam imao prilike da to ustanovim. Čuo sam da se tek formira jedna talijanska četa:¹⁰⁸ izgleda mi da je to dosta malo. Mislim da bi bilo od veće koristi za NOB-u, kad bi se među talijanskom (manjinom) provodila što oštija propaganda da pristupaju u talijanske jedinice NOV-e: to bi uvelike koristilo razbistrivanju ideja u glavama talijanske manjine. Mjesto toga se troši papir i boja za propagandu među ono nekoliko stotina talijanskih karabinjera, koji se nalaze u Istri (prilog 7).

VII. Prosvjetno-kulturno pitanje¹⁰⁹

1. Prosvjeta.

To je danas najbolniji problem,¹¹⁰ a po mnijenju Istrana je za njih najvažniji. Baš u pogledu prosvjete i kulture najmanje je učinjeno za Istru.

¹⁰⁵ Isto, od »utjecale« do »godina«.

¹⁰⁶ Isto, od »7« do »Rusiji«.

¹⁰⁷ Potcrt. u tekstu od »među« do »NOV-i«.

¹⁰⁸ Možda O. Mandić misli na Četvrtu talijansku četu Prvog istarskog bataljona? Usp. Brozina-Slovan, n. dj., 52, 55 i d.

¹⁰⁹ Usp. Istra, n. dj., 327 i d.; Crnbori, Preporod, 23 i d.; Živ kulturno-prosvjetni i propagandni rad, Razvitak, n. dj., Glas Istre, br. 9, 26. veljače 1960, 5.

¹¹⁰ Potcrt. u tekstu »najbolniji problem«.

Čitava Istra hlepti za prosvjetom: ne samo omladinci, nego i starija pokoljenja upravo se međusobno natječu tražeći prilike da steknu i poboljšaju svoje znanje književnoga jezika. Ali takvih prilika, tako rekući, nema: nema početnih jezičnih (tečajeva — precrtano; P. S.) i analfabetskih tečajeva, nema pučkih škola.¹¹¹ Jedino po koji sastanak daje ljudima mogućnosti da čuju književni jezik.

Želja, upravo glad za znanjem, tako je jaka u Istrana da oni radi nje krše svoje vjekovne tradicije. Jedna je drugarica morala prenoćiti u općini Vrh sa subote na nedelju. Kad je stigla u selo, odbornici su se sjatili oko nje da bi u nedelju popodne organizirali sastanak. Kako je ona baš za nedelju popodne imala već ugovoreni sastanak u susjednoj općini, morala je odbiti. Netko je predložio da se sastanak održi u nedelju u jutro, ali tu je iskrsnula poteškoća: misa. Poslije kratkog raspravljanja među odbornicima bio je donesen jednoglasni zaključak: »Misa je svaku nedelju, a sastanak nije; neka ovaj put svećenik sam služi misu!«¹¹² Za jednoga, koji pozna pobožnost Istrana, a poglavito onu njihovih žena, ovaj je slučaj pun posve novih pouka. U selu Prapocima (Kotar Kras), kamo sam sa nekoliko drugova došao, kako se kasnije ispostavilo, nenajavljeni da držimo miting, u roku od 10 minuta čitavo stanovništvo ovoga jednoga od najboljih sela u Istri, muško i žensko, staro i mlado nagrnulo je i dupkom napunilo prostorije škole samo da nas čuje. Ako su općinski sastanci sa stranim govornicima unaprijed najavljeni, onda na njih dolaze ljudi iz drugih općina, mnogo puta više sati daleko, samo da čuju književnu riječ.

Osobito su žene gladne znanja.¹¹³ To su one, koje našim političkim radnicima stalno predbacuju da im ne donose materijal za čitanje i da im tako ne daju mogućnost da se izobrazе. Mnogo puta žene izjavljuju da će same nabaviti papir i tiskarsku boju zato da dobiju (štampanu — precrtano; P. S.) tiskanu riječ. U nekim općinama na sastancima AFŽ od svake prisutne ubire se u tu svrhu 1 lir. To su one koje kroz sate netremično bulje u usta raznim govornicima na sastancima i mitinzima, pa ne samo ušima, nego i očima požudno upijaju zvukove književnog (jezika — precrtano; P. S.) govora. To su one koje poslije oficijelnog dijela stavljaju najviše pitanja tražeći razjašnjenja o tačkama što ih nisu razumjele.

Kad je narod ustanovio da nitko ne poduzima mjere da se zadovolje njegove prosvjetne potrebe, počeo je pomagati sam sebi.¹¹⁴ Općinski NOO Prapoće (Kotar Kras) odlučio je početkom februara da u svakome od 9 sela, što sastavljaju općinu, mora odmah započeti školska obuka; kao nastavnici bit će zaduženi oni drugovi, ili drugarice, koji su pismeniji od ostalih sumještana. Isti je zaključak donio Općinski NOO Lupoglava (Kotar Kras). Narod je shvatio da se ne smije utaman gubiti vrijeme i da je uvijek bolje učiniti bar nešto nego li ništa. Kao učbeni materijal služi »Pionir«¹¹⁵ ili koji drugi omladinski list kojega se mogu dočepati. Improvizirani nastavnik diktira članke iz omladinskog lista; jedan od učenika piše diktat na ploču, a ostali u svoje teke. Onda

¹¹¹ Potcrt. u tekstu od »nema« do »škola«. — O tečajevima tada usp. Istra, n. dj., 327 i d.; Crnobori, Preporod, 23-39; Izučavanje, n. dj.

¹¹² Sa strane rečenice: »!«.

¹¹³ Rečenica potcrtana.

¹¹⁴ Usp. Crnobori, Preporod, n. dj., 23 i d.; Izučavanje, n. dj.

¹¹⁵ Potcrt. od »kao« do »Pionir«.

nastavnik po članku ispravlja diktat na ploči, a po ovom ispravku svatko ispravlja svoj vlastiti. Poslije toga svaki učenik mora pričati sadržaj štiva.

Obuka je raspodijeljena na ovaj način: u jutro omladina, po podne djeca, a poslije večere odrasli.

Kako vidimo, skoro 6 mjeseci poslije sloma fašizma školstvo u Istri ostalo je na istom stepenu kao i pod fašizmom.¹¹⁶ Okupator (prilog 2) i reakcija obećavaju škole na narodnom jeziku.¹¹⁷ Danas je okupator u Istri slab, pa bi eventualno mogao u kojemu mjestu da iz političkog oportuniteta otvori hrvatsku školu, kojom stalno mami naš svijet. Mislim da je suvišno pitati u kakav bi mi položaj bili postavljeni pred narodom u Istri, kad bi nas okupator pretekao na tom polju. Ako mogu normalno funkcionirati škole u Čepelovcu i u Budrovcu (Kotar Đurđevac) koje se nalaze na glavnom drumu, ne vidim zašto ne bi mogle proraditi i istarske škole, barem u onim selima, gdje već mjesecima nije bilo okupatora: u Kotaru Kras mogle bi raditi škole u 90% sela, a također škole u većem dijelu Istre. Dakako ispočetka trebat će biti na oprezu, jer valja računati s fašističkom reakcijom, ali ta ne može biti — rebus sic stantibus — ni dugotrajna, ni stalna, jer zato nema raspoloživih snaga.

Na ovo mi se može (prigovoriti — precrtano; P. S.) staviti dva prigovora: 1. Otkuda uzeti učiteljski kadar? 2. Otkuda uzeti učbeni materijal, napose početnice?

Na prvi prigovor valja odgovoriti evanđeoskim »Traži i naći ćeš!« Tražio sam i drug Kozarev, član Kotarskog NOO-a Kastav informirao me je da se u Kastavštini sada nalazi oko 20 učitelja, koji ne rade ništa.¹¹⁸ Mislim da bi ih se moglo upotrijebiti kao temelj nastavničkog kadra za Istru. Osim toga Istra ima izvjestan broj omladinaca, koji su sposobni materijal za kurseve, na kojima bi ih se pripravljalo za nastavnike analfabetskih tečajeva. Trebalo bi samo delegirati jednog vrsnog nastavnika da rukovodi tim kursevima. Na Oblasnom NOO-u za Istru rekli su mi da je Prosvjetni Odjel ZAVNOH-a obećao delegirati u tu svrhu učitelja¹²⁰ Žmaka, Istranina, sada negdje u Zagorju.¹²¹ Osim toga drugarica Jela Rolih, učiteljica, Kotarski AFŽ Kastav, bila bi spremna preuzeti podučavanje na tim kursevima, (poslije toga — precrtano; P. S.) kad bi prvi kurs vodila zajedno s nekim iskusnijim kolegom, jer je uslijed dvogodišnje internacije izgubila nešto od nastavničke prakse.¹²² Istra bi mogla također (pružiti) materijal za provizorne nastavnike pučkih škola. Ovi kursevi s

¹¹⁶ Isto sa strane od »Kako« do »fašizmom«. Sa strane dodano »Martin«.

¹¹⁷ V. bilj. 3 i 32.

¹¹⁸ Na početku 1944. stigli su u Istru prosvjetni radnici Vlado Hreljanović i Anton Host; prvi je imenovan pročelnikom Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO-a za Istru, a drugi, upućen od ZAVNOH-a, postao je prosvjetni referent u Oblasnom NOO-u. Istra, n. dj., 327; Crnobori, Preporod, n. dj., 29 i d. Ubrzo su stigli i drugi ljudi za rad na prosvjetnom području. Istra, n. dj., 328; Crnobori, Preporod, n. dj., 41 i d.

¹¹⁹ Potcrt. u tekstu od »Kastavštini« do »ništa«.

¹²⁰ Isto sa strane od »kao temelj« do »učitelja«.

¹²¹ Petar Žmak je doista stigao u Istru i započeo prosvjetnim radom. Istra, n. dj., 327—328; Crnobori, Preporod, n. dj., 42 i d.

¹²² Jelka Rolih je počela voditi (zajedno s Antonom Hostom) u Klarićima (Buzestina) tečaj za učitelje već u mjesecu ožujku. Istra, n. dj., 327; Crnobori, Preporod, n. dj., 33—34.

trajanjem od barem 2 mjeseca morali bi se držati na oslobođenom teritoriju pod izravnom kontrolom Prosvjetnog Odjela.

Na pitanje o učbenom materijalu valja odgovoriti slično kao i na pitanje o nastavnicima. Oblasni NOO se tuži da su mu pred mnogo vremena obećali bukvar, ali da od toga do sada nema ništa. Ovo zakašnjenje vjerojatno je u vezi s tehničkim poteškoćama oko tiskanja, izradbe klišeja i nabave papira. Ako ove poteškoće postoje, one ne ovlašćuju nikoga na to da se ništa ne učini. Jasno je da se u današnjim prilikama ne može govoriti o nekom normalnom školskom programu. Glavno je da se djecu drži skupa, da ne gubi na vremenu i da se što više pažnje posveti književnom jeziku. Kako sam gore istaknuo Istrani su si samo pomogli: tamo gdje dolazi »Pionir« ili koji drugi omladinski list, oni služe kao učbeni materijal. Zato u pomanjkanju učbenika treba slati u Istru u što većem broju »Pionir« i druga omladinska izdanja pa vrijeme će biti mnogo bolje upotrijebljeno nego da se ništa ne radi.

2. Kultura i štampa.

U naprednijim se općinama svakog tjedna održavaju prosvjetni sastanci. Također se organiziraju čitalačke grupe: onaj koji zna više od drugih čita na glas i tumači ono što je pročitao. Ali i ta narodna inicijativa ne dolazi u pravi zamah, jer nema dovoljno tiskanog materijala. Domaća izdanja ne zadovoljavaju mnoge i svuda se traži »Naprijed«, »Vjesnik« i druga izdanja, što izlaze u središtu. Čuo sam opaske da ono što se šalje u Istru, šalje se u smiješno malenim količinama, koje se ne nalaze u nikakvom razmjeru spram potreba Istre u odnosu spram drugim dijelova našeg naroda. I ja sam prisiljen postaviti se na isto stanovište: jedan drug, koji ima uvid u te stvari, informirao me je da samo Okružni NOO za Hrv. Primorje dobiva iz središta mnogo više materijala od Istre, koja ima 3 okruga. Umnožavanje na licu mjesta ne rješava taj problem. Ustanovio sam da je Kotar Lovran, čija je jedna polovica politički posve neizgrađena, dobio 2 (slovima dvije) pjesmice s notama, što ih je umnožio za Hrv. Primorje. Takvih primjera mogao bih navesti još mnogo: mislim da je dosta ono što sam spomenuo. Zato valja što prije nadoknaditi dosadašnje propuste i slati u Istru što veći mogući broj naših izdanja, osim »Slobodnog Doma«. Kao stranački list, on ne dolazi u obzir kada HSS-a u Istri nema: širenje ovog lista izazvalo bi konfuziju u političkim predodžbama Istrana.¹²³ Ističem da u selo Peroj (Kotar Pula) treba slati »Srpsku Riječ«.¹²⁴ stanovnici su mu porijeklom Crnogorci pa su još do danas sačuvali svoju osebnost.

Oštro se osjeća potreba jedne kazališne grupe,¹²⁵ koja bi dala nove i jake poticaje kulturno-političkom razvitku Istrana. Gdjegod sam spomenuo kazališnu grupu, svi su rukovodioci jednoglasno tražili da se taj plan oživotvori. Kretanje takve kazališne grupe od 6—10 ljudi ne pretstavlja (osobita — precrtano; P. S.) nikakvih poteškoća u normalno vrijeme, to više što grupe partizana što ih vode kuriri su rijetko manje od tog broja. Situaciju o kretanju iznio sam u poglavlju I. Jedino bi trebalo računati s tim da bi neprijatelj preko svoje špijunaže mogao doznati za njezino kretanje pa bi mogao pokušati da je

¹²³ Potcrt. sa strane od »Kao« do »Istrana«. Sa strane dodan »!«.

¹²⁴ Isto »Srpska Riječ« i sa strane dodano »Bogoljub«.

¹²⁵ Isto u tekstu od »potreba« do »grupa«.

se domogne. Budući da su naše čete razbacane po čitavoj Istri ne bi bilo teško organizirati da se na nesigurnom teritoriju grupa zadržava u blizini naših vojnih jedinica.¹²⁶

VIII. NOO-i

Organizacija i rad NOO-a¹²⁷ trpe uslijed nesređenosti vojničkog položaja, koji ne dopušta odbornicima da se slobodno i bezbrižno prepuštaju svojim dužnostima, pojava koja je zajednička svim neoslobođenim i poluoslobođenim krajevima. Najbolji je položaj u istočnoj Istri. Prilike sile svakog kotarskog, okružnog i oblasnog odbornika da prije svega bude politički radnik i da radi na terenu. Uslijed toga redovito odvijanje tekućih poslova pretstavlja puku želju i provodi se na mahove od sastanka do sastanka. Zato drug Cerovac, tajnik Oblasnog NOO-a, traži da mu se dodijeli pouzdani sekretar, porijeklom Istranin, koji bi po njegovim uputama riješavao tekuće poslove.¹²⁸

Nijedan od viših NOO-a nema plenuma. Čak i sam Oblasni reducirao se na nekoliko članova. Moram priznati da ne razumijem razlog zašto se kod svakog sastanka Oblasnog NOO-a vrše neke promjene u raspodjeli funkcija i čistke.¹²⁹ Po mojemu mnijenju ova mazurka škodi redovitom odvijanju poslovanja, jer pojedinci u roku od 1 mjeseca od sastanka do sastanka nemaju vremena da se upoznaju s potrebama svog resora, a kamo li da nešto poduzmu. Isto tako nije mi jasno zašto se prilikom zadnjeg sastanka Oblasnog NOO-a razriješilo članstva Oblasnog NOO-a za Istru druga Dušana Tumpića,¹³⁰ koji nije bio prisutan radi bolesti, i dodijelilo ga na rad Okružnom NOO-u I (Buzet). Mislio sam da je po srijedi kakva disciplinarna mjera, ali na moj mi je upit drug Cerovac odgovorio da su druga Tumpića isključili zato što je obolio od upale porebrice i sada se pomalo oporavlja, pa kako je bio zadužen po propagandi i po prosvjeti ne može vršiti svoje dužnosti. Čuvši oba zvona i konstatiravši postojanje periodičnih promjena u osobama zaduženim po pojedinim funkcijama, ne mogu izbjeći utisku da je sve to proizvod nekih podzemnih mahinacija i zakulisnih natezanja, uvjetovanih (ličnim — precrtano; P. S.) koji put ličnim motivima. Stoji samo to da razriješivši druga Tumpića svog članstva, samo radi njegove bolesti, i postavivši na njegovo mjesto Primorca,

¹²⁶ Prvih mjeseci 1944. započelo se i kazališnim radom. Usp. Istra, n. dj., 328; Topljak, Djelovanje, n. dj., 81 i d.; Tone Dobrila, Prvi počeci kulturno-umjetničkog rada u Istri za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Glas Istre XXI, br. 16, Pula, 10. travnja 1964; isti, Kazališna družina »Otokar Keršovani«, Glas Istre XXI, 17, 17. travnja 1964; isti, Aktivnost družine »Otokar Keršovani«, Glas Istre XXI, 18—19, Pula, 30. travnja 1964; isti, Hrvatska riječ u okupiranoj Istri, Glas Istre XVI, 26, Pula, 26. lipnja 1959.

¹²⁷ NOO-organ narodne vlasti, Glas Istre, 5, 8. siječnja 1944, u: V. Antić, Glas, n. dj., 54—55; Kakav mora biti odbornik NOO-a, Glas Istre, 7, 8. veljače 1944, i. dj., 62—63; Dušan Diminić, Izbori i demokracija narodnooslobodilačkih odbora, Glas Istre, 13, 13. svibnja 1944, i. d., 120—121; Istra, n. dj., 325 i d.

¹²⁸ Podcrt. sa strane od »položaj u Istočnoj« do »poslove«.

¹²⁹ Isto od »Nijedan« do »čistke« i u tekstu od »kod« do »čistke«.

¹³⁰ Potcrt. ime i prezime. V. bilj. 98.

druga Hreljanovića,¹³¹ Oblasni NOO postupio je u najmanju ruku nekorektno a osim toga i protuslovno. Bolest nije razlog da se nekoga liši članstva jedne ustanove, ona nije dovoljna ni kao formalni razlog; radi bolesti se nekoga mora razriješiti njegovih funkcija da od toga ne trpi redoviti tok poslovanja odnosno ustanove i ništa više: on i dalje ostaje njezinim članom. To je morao učiniti i Oblasni NOO kad bi bolest bila razlog, a ne (prijedlog — precrtano; P. S.) izlika za udaljivanje druga Tumpića. I to tim više što u svom izvještaju od ... decembra ovaj isti Oblasni NOO se tuži da nema plenuma i da treba popuniti broj svojih članova uglednijim licima. Meni se čini da baš drug Tumpić spada u ovu kategoriju kao vijećnik ZAVNOH-a u posjedu vijećničke iskaznice br. 149¹³² pa ga je zato trebao zadržati u plemumu Oblasnog i staviti ga na raspoloženje Okružnom NOO-u Buzet, dok ne ozdravi.¹³³

Od vijećnika ZAVNOH-a Dr Burić i pop Stifanić isključeni su iz Oblasnog NOO-a, prvi zato što se pred Nijemcima sakrio negdje u Italiji, mjesto toga da pređe na oslobođeni teritorij, a drugi zato što se povukao iz političkog života.¹³⁴ Marija Kopitar internirana je u Njemačkoj, a Ljudevit Sinčić bio je teško bolestan i tek se nedavno donekle oporavio tako da politički ne radi.¹³⁵

Nepovezanost, a možda i međusobno nepovjerenje, ako uistinu postoji neka zakulisna borba, uzrokuje činjenicu da među članovima NOO-a nema jedinstvenosti pogleda na probleme i njihovog shvaćanja,¹³⁶ koja se obično stvara u stalnom kontaktu između pojedinaca koji se u razgovorima upoznaju s međusobnim mnijenjima. Zato te poglede treba stvarati za (vrijeme sastanaka — precrtano; P. S.) trajanja sastanaka i tako se gubi mnogo vremena, često puta na trice. Pričali su mi da se na savjetovanju 10 decembra pol dana raspravljalo o opasnosti, koju za Istru pretstavlja Badoglio, iako je to međunarodno pitanje o riješenju kojega Oblasni NOO za Istru neće odlučivati, dok se o mnogo važnijem pitanju reakcije i njezine propagande ili o propagandi među talijanskom manjinom — najjednostavnijim sredstvom da se zamrše Badogliovi planovi — uopće nije govorilo.

Izgleda da odnose u Oblasnom NOO-u kompliciraju također lične ambicije pojedinaca.¹³⁷ U tom pogledu ne mogu ništa reći na osnovi mojih utisaka: ipak smatram za potrebno da spomenem ovaj slučaj, iako je moguće da su mi pojedine činjenice bile krivo prikazane. Tršćanski biskup Sanzin¹³⁸ tražio je

¹³¹ O. Mandić je dodao sa strane rukopisom (tintom) od »i postavivši« do »Hreljanovića«. Istra, n. dj., 327; Crnobori, Preporod, n. dj., 29 i d.

¹³² Dušan Tumpić se ne spominje kao vijećnik u radnji Zorice Stipetić-Benčić, Sastav ZAVNOH-a, vijećnici ZAVNOH-a i vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske, Putovi revolucije 1—2, 1963, 175 i d.

¹³³ Potert. sa strane od »čini« do »ozdravi«.

¹³⁴ Isto sa strane od »Od vijećnika« do »života«, a u tekstu od »Dr Burić« do »NOO-a«. Sa strane dodano »Pitat o Dr Buriću i Stifaniću«.

¹³⁵ Drugom zasjedanju ZAVNOH-a u Plaškom (12—15. X 1943) prisustvovalo je osam vijećnika iz Istre: Giuseppe Budicin, dr Petar Burić, Antun Cerovac, Marija Kopitar, dr Antun Mandić, Joakim Rakovac, Ljudevit Sinčić i Srećko Stifanić. Istra, n. dj., 303; Stipetić-Benčić, Sastav, n. dj., 181—183, 196—213. O Mariji Kopitar usp. Ljubo Buršić, Najljepši dan, Glas Istre, XXV, 11, Pula, 8. ožujka 1968.

¹³⁶ Potert. u tekstu od »među« do »shvaćanja«.

¹³⁷ Isto, od »odnose« do »pojedince«.

¹³⁸ O njemu usp. Lavo Čermelj, Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste — Capodistria, Ljubljana 1953.

vezu s Oblasnim NOO-om i to na način da bi se sastao s drugom Cerovcem. Poslije dosta burne rasprave među prisutnim članovima Oblasnog NOO-a bilo je odlučeno da na sastanak neće poći drug Cerovac, nego drug Stipe¹³⁹ i javilo se to u Trst. Nato je sastanak propao, jer je biskup htio da govori samo s Cerovcem i ni s kim drugim.¹⁴⁰

Možda indicijem za postojanje tog zakulisnog glođenja i rovarjenja može služiti razgovor s drugom Cerovcem, s kojim se poznamo već preko 10 godina. On mi se tužio ne samo na fizičku umornost, nego i na duševnu; tom prilikom izbjegla mu je izjava »da mu je već dosta *tih raznih natezanja* i da bi ideal za njega bio da postane tajnikom kojeg Kotarskog NOO-a da se posveti isključivo radu među narodom«. ¹⁴¹

Odbornici po selima i općinama vrlo se zalažu za NOB-u. Silom prilika politički su nerazvijeni i moraju da se politički izobrazu. Uzaludno je tražiti od odbornika (tih — precrtano; P. S.) nižih NOO-a da organiziraju mitinge i da politički prosvjetljuju narod kad sami moraju da se podvrgnu političkoj obuci. Oni se u svom poslovanju ravnaju po svojoj intuiciji i zdravoj pameti, ali nemaju čvrstog političkog znanja, gube se u težim i dvojbjenim slučajevima. A tu je jedina pomoć što izdašnije šiljanje štampe.

Provodi se u život sistem propusnica, prekopavaju se ceste i pobija se šverc u neprijateljska uporišta. U pogledu pobijanja šverca srednja Istra stoji najbolje. Narod, koji odvajkada mrzi gradove, ništa ne nosi tamo, a budno kontrolira sve one, koji odanle dolaze i onemogućava pokušaje šverca na dosta drastičan način: tako, ne znam u kojem mjestu, seljaci su uhvaćenog švercera svukli do gola i ostavili ga 1 sat na mrazu. U istočnoj Istri radi blizine Rijeke i liburnijskih gradova slučajevi šverca su češći, ali i tamo se (stalo — precrtano; P. S.) staje na kraj uvođenjem propusnica za kretanje između pojedinih mjesta.¹⁴²

Ona opasnost, što sam je istaknuo u Tačci IV. 1 da bi uz izvjesne okolnosti Istra bila spriječena da izgrađuje svoje vlastite političke kadrove nalazi potvrdu u načinu, kojim se sastavljaju odbori AFŽ. U ove se odbore sistematski uvlači intelektualke i poluintelektualke: par razreda bilo kakve škole izgleda da je dovoljan titulus da se pošto poto postane odbornicom AFŽ na račun bistrijih i inteligentnijih seljakinja, kojima se tako zatvara put da se politički razvijaju.¹⁴³

Ovom prilikom ističem da su neki veletrgovci iz Kastavštine kao Vrečko i Ambrozić tražili vezu izravno s Operativnim Štabom za Istru i s Oblasnim NOO-om da bi iz svojih skladišta podupirali NOB-u za neke koncesije u pogledu kretanja njihovih prevoznih sredstava kroz teritorij, što ga mi kontroliramo. Prvi bio je upisan u fašističkoj partiji i uvijek se pokazivao kao ispravan fašist, jer mu je to donosilo materijalnih koristi, dok je drugi stupio u prijateljske veze s njemačkim oficirima, koji su se nalazili u Matuljima, pozivajući ih k sebi u goste i priređujući njima zabave i gozbe. Budući da mi je poznato da

---

¹³⁹ Ante Drndić-Stipe.

¹⁴⁰ Potcrt. sa strane od »prikazane. Trščanski« do »drugim«.

¹⁴¹ Isto, čitav odjeljak. Sa strane dodano »Jakov, Leo«.

¹⁴² Isto, čitav odjeljak.

¹⁴³ Isto, od »vlastite« do »razvijaju«. Sa strane dodano »a«.

su oni općenito omrznuti u narodu, upozorio sam Oblasni NOO i Operativni Štab da bi u Kastavštini negativno odjeknula činjenica da se s tim oportunistima čine nagodbe.

IX. NOO-i i vojska.

Kolikogod odbornici bez razlike su spremni da učine sve za vojsku, toliko vojne vlasti — kako mi izgleda — nažalost ništa ne poduzimaju da u narodu učvrste i podignu ugled NOO-a. Spominjem najkarakterističniji primjer: komesar III. bataljona u Trsteniku javno se izrazio da NOO-i nisu nikakva vlast.¹⁴⁴

Ovakvo stanovište proviruje u svakodnevnim odnosima između vojnih vlasti i NOO-a, ako se o odnosima uopće može govoriti: uz najbolju volju nije moguće govoriti o nekoj saradnji, koja bi se odvijala redovito. Vojska komandira prelazeći preko glava NOO-a; vojni ekonomi idu sami po selima i na svoju ruku provode rekvizicije hrane i onoga što im treba. Žrtve takvog postupka su sela koja su najbliža odnosnoj vojnoj jedinici. Ekonome ne interesira da li se tereti vrhu opskrbljivanja vojske jednolično raspodjeljuju između raznih sela iste općine: oni crpu tamo gdje im je najbliže, a narod, koji je iz fašističkih vremena naučen da se pokorava autoritetu vlasti, pokorno daje, dok odbornici nemoćno stoje po strani. Narod mrmlja da ga se jednostrano i nepravedno iskorištava. To više što mu je dobro poznato da u izvjesnim slučajevima vojska ima druge mogućnosti da mu olakša teret.¹⁴⁵ Tako u jednoj (pećini — precrtano. P. S.) špilji u općini Lanišće (Kotar Kras) već nekoliko mjeseci leže 800 kg brašna, koje se kvari od vlage. NOO stalno traži da se to brašno upotrijebi prije nego li se potpuno pokvari, ali rješenje nikako da stigne.

Zato da se ova trvenja izglađe, Kotarski NOO Kras uputio je 3 puta, a zadnji put 29. januara t. g. Br. 4, Operativnom Štabu za Istru molbu da delegira jednog svog delegata na slijedeći sastanak odbora. Traženi delegat nije ni jedamput osvanuo na sjednici tako da ne mogu izbjeći utisku da vojne vlasti vole imati nevezane ruke.¹⁴⁶

U Kotaru Lovran bilo je pritužaba na vojsku prilikom mobilizacije. Partizani su dolazili u pola noći, odvlačili su iz kreveta neobavještene obveznike i odvodili ih sa sobom ne dajući im vremena da se pošteno obuku i da si spremne nešto za put.¹⁴⁷ Znalo se dogoditi da poslije jedne grupe partizana, koja je već dignula obveznika, u istu kuću nahrupila druga i, ne našavši ga, ponašala se kao da se nalazi u kući dezertera. To se na pr. dogodilo u selu Grabrovu (Kotar Lovran).

U selu Gašpari (Kotar Kastav) jednog je dana od kurirskog bataljona stigao zahtjev za 25 obroka jela. Odbor ih je pokupio i poslao mu. Kasnije se ispostavilo da je onda bilo prisutno samo 12 partizana, koji su valjda mislili da su u dotičnom kraju obroci premaleni (ja lično ustanovio sam baš protivno) pa su naručili po 2 na svakoga.

¹⁴⁴ Odjeljak potcrtan sa strane i u tekstu od »vojne« do »NOO-e«. Dodano »G. Š.«

¹⁴⁵ Potcrt. u tekstu od »svakodnevnih« do »vlasti«. Sa strane od »redovito« do »najbliža« i »iz fašističkih« do »mogućnosti«.

¹⁴⁶ Isto sa strane cijeli odjeljak i dodano »G. Š.«

¹⁴⁷ Isto sa strane i dodano »G. Š.«

To su većinom sitni slučajevi. Ali takvima se oni čine nama, koji smo u dnevnom kontaktu s epohalnošću zbivanja današnjice. Seljaku u zabitnosti njegovog sela oni se čine vrlo važnima: on ne misli da se slično događa više manje posvuda i misli da je krivica nanesena samo njemu. Zato takvi slučajevi potkopavaju povjerenje naroda u svoju vlast i u vojno vodstvo, koje mučke prelazi preko njih.¹⁴⁸

X. Ekonomsko stanje.

Neću da zalazim u područje druga dra Vatovca, čiji je izvještaj o ekonomskim prilikama u Istri kompetentniji od mojih (nazora — precrtano, P. S.) utisaka. Svakako moram istaknuti da je on bio iznenađen onim viškovima, što ih je našao u krajevima, kojima je prošao.¹⁴⁹ Budući da je kupnja skoro jedini način za nabavu potrebnih proizvoda, on traži da mu se šalju lire, a također i obveznice zajma, koje bi on upotrijebio kao platežno sredstvo.

Imam da spomenem dvije stvari. Prva se tiče sadašnjosti: Prilikom sastanka Kotarskog NOO-a Kras odbornik iz Muna, sela koje se nalazi na granici sa Slov. Primorjem, istaknuo je da u selu vlada nestašica hrane i da su oni pokušali kupiti manju zalihu krumpira i graha u Sloveniji. Cijena je već bila ugovorena,¹⁵⁰ ali su u zadnjem času slovenačke vlasti zabranile transakciju. Sada je Kotarski NOO morao započeti korespondenciju da se organizira prebavljanje potrebnih zaliha iz zapadne Istre, što je skopčano s poteškoćama radi odsustva prevoznih sredstava. Mislim da bi se moglo intervenirati kod slovenačkih vlasti da dozvole ovakve transakcije na granici, kad se radi o snabdjevanju pasivnih krajeva.¹⁵¹

Druga je stvar budućnosti. Jedan vještak, (upozorio — precrtano; P. S.) s kojim sam se razgovarao o prosušivanju Čepičkog jezera, što su ga izvršili Talijani, rekao mi je da ne treba mnogo posla da se čitava zona potpuno prosuši. Izričito me je upozorio na tzv. Šumberške livade, koje leže južno od Čepića, a sjeverno od sela Šumberg, koje su podvrgnute periodičnim poplavama, a dadu se osušiti s relativno malo truda i troška. Po njegovom mnijenju Čepička melioracija i Šumberške livade mogle bi same prehraniti polovicu Istre. Budući da Istra danas ima viškova — rezultat slučajnog sticanja nekoличine povoljnih faktora — koje bi se moglo dosljednom ekonomskom politikom postignuti i u budućnosti, mnogo je sigurnije da se dovrše ovi melioracijski radovi, započeti po Talijanima, i onda su ti viškovi sigurna stvar. Zato mislim da bi trebalo poslati na lice mjesta jednog specijalistu da razvidi činjenično stanje i da sastavi planove, kako bi se odmah poslije sloma Njemačke pristupilo radu.¹⁵²

---

¹⁴⁸ Isto sa strane od »važnima« do »njih«.

¹⁴⁹ Usp. Istra, n. dj., 325—326.

¹⁵⁰ Potcrt. sa strane od »Vlada« do »ugovorena«.

¹⁵¹ Isto, od »da bi se moglo« do »krajeva«.

¹⁵² Isto, od »ovi melioracijski« do »redu« i dodano sa strane »EO«. — O Čepiću iz toga vremena usp. Vladimir Švalba-Vid, Žetva na Čepiću 1944, Glas Istre, br. 18, 7. srpnja 1944, preštampano u Glasu Istre, XVIII, 44, Pula, 3. studenoga 1961.

XI. Zajam.

Već nekoliko mjeseci čitava Istra traži taj zajam,¹⁵³ koji nikako da dođe. Imam utisak da je povoljni psihološki momenat već prošao, jer narod sada počinje gledati našu vlast drugačijim očima, nego li pred nekoliko mjeseci.¹⁵⁴

Sada je nadošao novi momenat: nepovjerenje u liru, koji eventualno može neutralizirati negativne posljedice spomenutog propusta. Općenito se zna da lire štampa Badoglio, da ih štampa Musolini, a najviše da ih štampaju Nijemci. Uslijed toga je povjerenje naroda u liru nikakvo i on traži način da investira ono što ima raspoloživo. Zato je od prijekne potrebe da se obveznice zajma što prije pošalju u Istru.¹⁵⁵

Ističem da po Istri kolaju neki provizorni bonovi. Imao sam u rukama jedan provizorni bon na 2000 lira, što ga je izdao Štab V Operativne Zone.¹⁵⁶

XII. Žigovi za istarske NOO-e

Drug Cerovac mi se tužio da mu nikako nije uspjelo da nabavi žigove za Oblasni NOO, za Okružne i za Kotarske. On moli ZAVNOH da bi dao izraditi te žigove u svojoj tehničkoj radionici (s time da bi se — precrtano; P. S.). Imena 3 okružnih NOO-a treba ostaviti in bianco, jer još nisu oficijelno određena, dok imena kotarskih nalaze se u tački IV. 2.¹⁵⁷

XIII. Mjere što ih predlažem.¹⁵⁸

1. Predložiti G. Š. da izda naređenje da se istarski borci, koji su se nalazili u NOV-i prije kapitulacije Italije, pošalju u Istru na politički rad. Navodim imena onih, koji su izjavili takvu želju mome ocu i meni:¹⁵⁸

- a) Steiner Franjo, komesar II. čete P. P. K.
- b) Laginja Stojan, borac II. čete P. P. K.
- c) Blečić Nikola, delegat IV. čete P. P. K.
- d) Lenac Grga, vodnik IV. čete P. P. K.
- e) Milotić Bruno, borac II. čete P. P. K.
- f) Pošćić Stojan, borac Autočete IV. Korpusa.
- g) Mrakovčić Nadan, Kotarski NOO, Senj.¹⁵⁹

---

¹⁵³ Zajam narodnog oslobođenja. Glas Istre, 12, 26. travnja 1944, u: Antić, Glas, n. dj., 108; Naš zajam, Glas Istre, 13, 13. svibnja 1944, i. dj., 123—124.

¹⁵⁴ Sa strane odjeljak potcrtan.

¹⁵⁵ Sa strane dodano »EO« i »Koliko je obvez (nica. — Iduća riječ je nečitka; op. P. S.) poslato?« V. pismo Ante Mandića u uvodu ovog priloga.

¹⁵⁶ Potcrtano u tekstu »provizorni« do »lira«; dodano »G. Š.« i »?!«.

¹⁵⁷ Potcrt. sa strane i dodano »EO«.

¹⁵⁸ O. Mandić je upisao naknadno tintom: »mome ocu i meni«.

¹⁵⁹ Dodano sa strane »G. Š.«, »Martin« i jedna nečitka riječ (čini se kao da je to neko ime).

2. Organizirati na oslobođenom teritoriju Istre kurseve za nastavnike početnih i analfabetskih tečajeva. Nešto kasnije organizirati na oslobođenom teritoriju (Korduna ili Like — precrtano; P. S.) s ove strane Riječine kurseve za nastavnike čitavog programa pučkih škola.

3. Stvarati učiteljske kadrove za istarske škole od učitelja, koji su raspoloživi u Kastavštini.

4. Tiskati početnicu za pučke škole i u što većem broju poslati je u Istru.

5. Poslati u Istru kazališnu grupu¹⁶⁰ Istrana iz bataljona P. P. K. Ako iz bilo kojeg razloga to nije moguće, organizirati kazališnu grupu s recitacijama i komadima na književnom jeziku i na čakavskom dijalektu i što prije poslati je u Istru.

6. Odrediti što veći mogući broj primjeraka »Naprijed«, »Vijesnika«, »Pionira«, »Žene u borbi«, »Omladinskog lista«, »Srpske Riječi« za Peroj, i drugih periodičnih i neperiodičnih izdanja i brošura i redovito slati ih Oblasnom NOO-u za Istru.

7. Slati Oblasnom NOO-u za Istru aktovke, skečeve i poeziju, makar i u pojedinačnim primjercima, jer će ih oni nastojati da umnože.

8. Slati u što većem mogućem broju pjesmarice s notama da se propagiraju partizanske pjesme. Pjesmarice bez nota nisu od nikakve koristi kad ljudi ne poznaju arije.¹⁶¹

9. Pozvati Oblasni NOO za Istru da odmah posveti najveću pažnju propagandi među talijanskom manjinom¹⁶² i da odmah zaduži jednog druga, koji dobro pozna prilike, ovom specijalnom funkcijom, dati mu direktive u pogledu juridičkog položaja talijanske manjine u našoj državi i u pogledu reorganiziranja na planskoj osnovi štampe na talijanskom jeziku, što je on izdaje, i prilagođivanja je duhovnim potrebama Talijana u Istri. Mislim da bi tu mogao koristiti drug Andrej, Talijan iz Milana i bivši talijanski oficir, koji se sada nalazi u Propodjelu Okružnog NOO-a Hrv. Primorje.

10. Staviti se u doticaj s kojom uglednom ličnošću talijanske manjine koja se nije kompromitirala nasiljem nad Hrvatima, uglaviti s njome političku liniju, koju bi trebalo slijediti i eventualno tajno¹⁶³ kooptirati je u ZAVNOH. Danas stvarno ZAVNOH nema vijećnika, koji bi predstavljao talijansku manjinu: Budicini, kojega se izabralo prilikom zadnjeg zasjedanja u Plaškom, kako izgleda ne pretstavlja nikoga osim samoga sebe, a osim toga ima neka razmimoilaženja s Oblasnim NOO-om, jer nije više njegov član.

11. Da se nadoknadi izgubljeno vrijeme hitno redaktirati jednu brošuru na talijanskom jeziku i voditi brigu da stvarno stigne u ruke istarskih Talijana. Ona bi se sastojala iz ovih članaka:¹⁶⁴

- a) Historijat i ciljevi NOB-e.
- b) Naša politika spram nacionalnosti.
- c) Juridički položaj talijanske manjine u našoj državi.

---

¹⁶⁰ Potcrt. u tekstu od »Poslati« do »grupu«.

¹⁶¹ Uz tačke 6, 7 i 8 dodano je sa strane: »Propag!«

¹⁶² Potcrt. u tekstu od »propagandi« do »manjinom«.

¹⁶³ Potcrt. riječi »tajno« i sa strane dodano »?«.

¹⁶⁴ Sa strane je dodano »Propag! Oleg!«

12. Zadužiti Oblasni NOO za Istru da među našim življem što ustrajnije propagira potrebu složne i iskrene saradnje s talijanskom manjinom u Istri.

13. Redaktirati jednu brošuru, koju bi trebalo poslati u Istru u što većem broju primjeraka i davati je svakom političkom radniku, koji onamo ide na rad. Ona bi se sastojala od ovih članaka:

- a) Vladimir Nazor o Istri.
- b) Kratki historijat NOB-e i njezini ciljevi.
- c) NOB-a u Istri u vezi s istarskim slobodarskim tradicijama i s odvijanjem istarske borbe protiv fašizma zbog očuvanja svog narodnog individualiteta.
- d) Današnji politički položaj u Istri.
- e) Talijanska manjina, njezin juridički položaj i saradnja s njome.
- f) Istarski emigranti kao nosioci reakcionarnih strujanja.
- g) Ekonomske mogućnosti Istre.¹⁶⁵

Rakovica, 8. marta 1944.

Sa 7 priloga.¹⁶⁶

Dr Oleg Mandić

---

¹⁶⁵ V. bilj. 21.

¹⁶⁶ Prilozi — kako je to spomenuto — nisu nađeni uz ovaj referat. — Na kraju se referata, s lijeve strane, nalazi pet nečitkih potpisa (od kojih bi dva mogla pripadati P. Gregoriću i A. Mandiću) članovima ZAVNOH-a koji su referat pročitali i potcrtavali pojedine riječi, odjeljke i sl. Čitka su tri datuma čitanja referata po tim članovima: 19. III, 21. III i 29. III.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXI—XXII

1968—69

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB